

Perspectief

Digitaal Oecumenisch Theologisch Tijdschrift
DOTT, Nummer 18 december 2012

Inhoudsopgave

- 2 *Redactioneel*
- 3 *Het Woord Gods prediken, p. Dominique Collin o.p.*
- 10 *Praktiseer wat je predikt, dr. Michael Bakker*
- 15 *De kritische en christologische lezing verbinden, prof. J. McDonald*
- 18 *Geen boodschap van mensen, prof. Patrick Nullens*
- 28 *Oecumenische kroniek 2012, Thaddée Barnas osb*
- 32 *Personalía*
- 33 *Colofon*

Redactioneel

De jaarlijkse studiedag van de Katholieke Nationale Commissie voor Oecumene van de Bisschoppenconferentie in België op 10 november 2012 in Luik ging over het thema: 'Het Woord God's prediken – een letterlijke, kerkelijke of kritische lezing van de Bijbel?' Dit immer actuele onderwerp werd door sprekers uit vier kerkelijke tradities belicht. In dit nummer publiceren we met dank aan de vrienden in België de referaten van deze boeiende dag.

In een prachtig essay zoekt de dominicaan Dominique Collin naar een antwoord op de vraag wat de verkondiging betekent voor het doorbreken van de huidige geloofscrisis. Simpele antwoorden vanuit de tegenstelling tussen progressief en conservatief wijst hij af. Een uitweg ligt in het luisteren naar en in de verkondiging presentstellen van de kracht van het Woord dat de potentie heeft de werkelijkheid te ontsluiten en levens te veranderen. Collin pleit voor het op een nieuwe wijze hernemen van het oude adagium van Thomas van Aquino: *Contemplare et contemplata aliis tradere* (Summa theologiae II-II 188.6).

Michael Bakker, directeur van het Centre for Orthodox Theology in Amsterdam, leidt ons binnen in de wijze waarop in de orthodoxe traditie de Schrift gelezen wordt. Bestudering van de (letterlijke) betekenis van de tekst is belangrijk, maar is uiteindelijk gericht op de *theoria*, *contemplatie*. Vervolgens is de opgave om weer af te dalen en het mystieke schouwen in de verkondiging en het leven handen en voeten te geven.

Jack McDonald, anglicaan, gaat in zijn lezing in op het gezag van de Schrift in het Anglicanisme. Een letterlijke, fundamentalistische leeswijze van de Schrift is niet verenigbaar met het Anglicanisme. De wetenschappelijk-kritische benadering is breed geaccepteerd, maar de christologische lezing van de Schrift blijft de echt kerkelijke lezing. Volgens Mc Donald zou de verbinding tussen de kritische en christologische lezing van de Bijbel de ideale Anglicaanse benadering zijn.

De evangelisch-protestantse theoloog Patrick Nullens verheldert in zijn uitvoerig gedocumenteerde voordracht het gezag van de Schrift in de evangelicale traditie. De evangelicale beweging heeft een Bijbelvaste theologie, spiritualiteit en prediking. In toenemende mate is de evangelicale beweging uit het isolement gekomen en meer aanwezig in het centrum van de christelijke theologie.

Met de Oecumenische Kroniek van p. Thaddée Barnas sluiten we deze jaargang af.

Wij wensen u veel genoegen bij het lezen van dit nummer en wensen alle lezers van Perspectief een Zalig Kerstfeest en een Gelukkig Nieuwjaar!

Eric Roovers
Geert van Dartel

Het Woord Gods prediken

Een letterlijke, kerkelijke of kritische lezing van de Bijbel

door pater Dominique Collin .o.p

In het *Traktaat van de wanhoop* maakte Kierkegaard zich vrolijk over een dominee die in zijn preek “in drie punten de efficiëntie van gebeden bewijst, want ze zijn zo in waarde gedaald dat ze drie punten nodig hebben om te worden geherwaardeerd; of hetzelfde, maar nog iets belachelijker, als dezelfde dominee in drie punten bewijst dat het gebed een zaligheid is die elk begrip te boven gaat”. Als het gebed alle begrip te boven gaat, zegt Kierkegaard geamuseerd, dan is het onnodig verstandelijk te bewijzen wat het te boven gaat. Het ware hetzelfde als aan een verliefde te vragen dat hij in drie punten zijn liefde zou bewijzen. “Als men hem zou vragen daarover iets te zeggen, dan kan men erop rekenen dat hij u voor gek houdt, en als hij niet alleen verliefd is maar ook nog een beetje psycholoog, weet dan zeker dat hij degene die hem dat zou vragen ervan zou verdenken dat hij nooit verliefd is geweest of dat hij hem wil aanzetten om zijn liefde te verraden of de zijne te ontkennen ... juist door ze te verdedigen! Ligt daar niet het verblindende bewijs dat wie verliefd is nooit op het idee komt om in drie punten zijn liefde te bewijzen of te verdedigen, want, wat eigenlijk meer telt dan al die punten samen en geen enkele verdediging is. hij bemint. En wie bewijst en pleit, bemint niet, doet alleen alsof, en spijtig genoeg - of des te beter - doet hij het zo onnozel dat hij alleen zijn gebrek aan liefde laat blijken.”

Is het enige criterium voor een authentieke preek, het gevoel verliefd te zijn? Ja, als men aan de ‘dwaasheid’ van de evangelische boodschap, aan haar subversiviteit die alle bestaande kaders, het conformistisch denken en het conformistisch geloven doorbreekt, houdt. Spijtig genoeg is het christelijk spreken in formale gedompeld en is de kracht verdoofd. Het is aangetast in haar verlangen, ziek ook van de anorexie van het verlangen die we in en rondom ons vaststellen.

Inderdaad, de crisis waarvan we geregeld de opstoten ervaren, is niet enkel economisch of financieel, ze is veel dieper, existentieel, ze raakt de kwestie van het verlangen. Wat is een ‘goed leven’? Welke richting moeten we ons leven geven? Nietzsche had goed gezien dat de ziekte van onze tijd het nihilisme is. Die wil naar niets wordt het niets van het verlangen, de anorexia van het verlangen, met haar compensatie en uitlaatklep in de vraatzucht van de consumptie. Bezit het christendom een tegengif voor dit dodelijk gif dat we dagelijks inademen? Spijtig genoeg lijkt het te lijden onder eenzelfde vermoeidheid van het verlangen, onder een vorm van bloedarmoede die haar spreken en getuigen verdooft. Men heeft soms zelfs de indruk dat al de energie – die er overblijft – wordt gemobiliseerd om de bressen te dichten, om zo lang mogelijk het failliet van het christendom uit te stellen. Vooral bekommerd om het beheer van haar organisatie heeft de Kerk het moeilijk een antwoord te geven op de geloofscrisis die onze Westerse samenleving dooreen schudt. Want het gaat wel degelijk om een geloofscrisis of, meer nog, om de geloofwaardigheid, niet alleen van kerkelijke instellingen maar veel radicaler nog, om het waarheidsgehalte van het christelijk woord zelf. Onze tijdgenoten lijken er niet veel meer in te geloven. Ze hebben trouwens de christelijke overtuigingen vervangen door waarden die niet noodzakelijk evangelisch zijn. De zogenaamde christelijke waarden, waaraan velen gehecht blijven, zijn dat: ‘Als iemand een geding tegen je aanspant om je hemd te krijgen, geef hem dan ook je jas’ (Mt. 5, 40) of ook: ‘Heb je vijanden lief en bid voor wie je vervolgen’ (Mt. 5, 44). We zouden nog verder op zoek kunnen gaan: is dat wat ‘overblijft’ van het christendom enkel nog een aankleding van traditionele bourgeoiswaarden die fundamenteel niets veranderen aan het gegeven van de wereld en de geschiedenis? Zelfs de catechetische hervorming, de Bijbelse vernieuwing, de meer aangepaste liturgie, de veranderingen van de kerkelijke structuren (de lijst zou nog langer kunnen zijn), dat alles heeft fundamenteel niet het gegeven kunnen veranderen dat de

mensen blijkbaar niet meer geloven in het christendom. Zo maakten we in feite een van de belangrijkste *aggiornamento's* mee in de geschiedenis van de Kerk, zonder dat dit substantieel de situatie - voortgebracht door de moderniteit - veranderde. Men kan hierop natuurlijk antwoorden dat het proces nog niet voltooid is, dat de structurele hervormingen en de taal uiteindelijk wel resultaat zullen hebben. Ik vrees dat dit optimisme (even vanzelfsprekend als dit van de moderniteit) enkel een illusie is. Anderzijds lijkt het zich verschuilen in een conservatief en nostalgisch op zichzelf terugplooiën eerder op een opflakking voor de val, een houding die vandaag bij een aantal katholieken veld wint, tot in de hoogste kerkelijke kringen toe. Een derde weg lijkt ook een aantal aanhangers te hebben: een weg die niet goed is omljnd en die een eerder emotionele en affectieve benadering van het christendom verkiest. Deze derde vorm draagt in zich trekken van de twee anderen, bijvoorbeeld sommige 'nieuwe' bewegingen waarin een strikte orthodoxie samengaat met een overdreven sentimentele vroomheid.

Geloofscrisis

Aan de oorsprong van deze geloofscrisis en van de crisis van de geloofsoverdracht (of overlevering) ligt de breuk tussen het geloof en de rede die werd bewerkt door de moderniteit: de eerste wordt ondergewaardeerd en de tweede overgewaardeerd. De breuk die door de Kerk eerder wordt gezien als een feitelijke scheiding, verplicht 'de postmoderne mens' om, grotendeels onbewust, 'te kiezen tussen een geloof dat men binnen de categorieën van de rede heeft gewrongen en een rede die uit het geloof is verbannen. In antwoord op de uitdaging van deze scheiding probeerde de Kerk haar geloof in de moderne categorieën van de rede in te passen. Dit leidde tot een grotere verzwakking van de geloofsovertuigingen, die werden terug gebracht tot het niveau van de fabel. Hoe meer de profane rede tot ontwikkeling kwam en haar overwinningen uitstalde, des te meer werden geloofsovertuigingen als 'geopenbaarde waarheden' voorgesteld, niet gedragen door hun betekenis, maar door het gezag waarin ze hun oorsprong vonden: God als het soeverein principe van een doctrinele en morele orde waarvan het kerkelijk gezag de gekwalificeerde vertegenwoordiger was. Het gezagsargument speelde ten volle en kreeg in 1870 zijn bekroning in de afkondiging van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid. Het leergezag van de paus werd de laatste, of eerste instantie, voor de waarheid van het katholiek geloof. Het enig correctief in deze ontwikkeling was de bevordering – meestal buiten de kerkelijke instanties om – van de vroomheid, van het missaal dat men leest terwijl de priester 'zijn' mis opdraagt tot de buitengewone ontwikkeling van de mariale verering, met weliswaar een zwak theologisch gehalte. Deze vormen van vroomheid droegen ertoe bij dat gelovigen een levende religie bewaarden. De zichtbare, sociale en volkse uitingen van de vroomheid kennen vandaag een zekere heropleving, waarvan de terugkeer van de religie een teken is. Of dienen we hierin te zien wat Michel de Certeau beschouwde als het gevaar van de 'folklorisering' van de Kerk?

Wat zijn de antwoorden en de strategieën van de Kerk in deze crisis? Natuurlijk zijn er verschillende antwoorden. Sommigen zien in de ontbinding en het uiteenvallen van het christendom (al of niet door de moderniteit in de hand gewerkt) een gelukkige teloorgang en willen dit proces nog versnellen door een duw in de rug. Andere beschouwen deze teloorgang als fataal of pijnlijk en doen ofwel een geforceerde stap terug of trachten het katholicisme door een vlucht voorwaarts in de samenleving aan te passen. Deze laatste twee tendensen, die op vele punten elkaars tegengestelde zijn, lijken toch op elkaar door de gemeenschappelijk gedeelde vrees dat we eens in de ruïnes van het christendom zullen ronddwalen zoals toeristen in een Griekse tempel. Zo trachten traditionele christenen opnieuw een wereld in te richten die op een wonderbare wijze aan de secularisatie zou zijn ontsnapt. Op dit punt brengen ze het er vandaag paradoxaal goed vanaf, vermits deze verderfelijke moderniteit uitwassen vertoont die hen in hun strategie van de herovering - heel modern trouwens - opnieuw van pas komt, terwijl eerder progressieve christenen paradoxaal genoeg alleen blijven klagen over de moderniteit, over hun kleinkinderen die niet naar de mis

gaan, hun tijd verdrijven met facebook en het teloorgaan van de christelijke cultuur en, meer nog, het verlies van waarden. In feite willen noch de enen noch de anderen dat de religie verandert. Het is het bal van de gedupeerden. De eersten profiteren van de actuele conjunctuur om hun positie te versterken terwijl anderen vrezen niet te overleven. Deze nostalgische kijk heeft perspectief doordat ze samengaat met een persoonlijke en collectieve behoefte naar het oude, naar de tijd vóór de financiële crisis, vóór 11 september 2001, vóór Vaticanum II, vóór de moderniteit, voor de Zondeval. De eerste strategie mondt uit in een grote wereldsekte, in de tweede zullen groepjes van oude ontgoochelden verder bestaan.

Een woord van bemoediging

Wat kan een tegengif zijn tegen het nihilisme dat we elke dag inademen? Laten we in het begin van het Marcusevangelie het overzicht van het handelen van Jezus herlezen: 'Jezus kwam in Galilea de goede boodschap van God verkondigen en zei: 'De tijd is rijp en het koninkrijk van God is ophanden. Bekeer u! Heb geloof in de goede boodschap'. (Mc. 1, 14-15) Dit is het leidend beginsel van elke verkondiging en van elk woord dat zich op Christus beroept: dit is *eu-angellion*, dit betekent 'blijde boodschap', woord dat goed doet, bemoedigend woord. Persoonlijk verkies ik deze uitdrukking omdat ze naar mijn aanvoelen beter zegt wat het evangelie bewerkt in het leven van wie er zich voor open stelt: een bemoediging om goed te leven. Spijtig genoeg geloof ik dat veel mensen het tegenovergestelde hebben gehoord, letterlijk een *dysangile* - slechte boodschap, een woord van gelatenheid en ontmoediging. Een anti-evangelie, niet in wat gezegd was maar in de wijze waarop het gezegd werd. Het woord 'God' kan functioneren als 'blijde boodschap' of als 'slechte boodschap' naargelang het de moed om te zijn (naar een boek van Paul Tillich) dient of de mens verlamt in zijn verlangen om te leven. Het eerste fundamentele kenmerk van een verkondiging is de 'evangelische' resonantie, dat wil zeggen het vermogen om de 'moed om te zijn' op te wekken, een moed die zo sterk door het nihilisme is belaagd.

Maar dat volstaat niet om de blijde boodschap van Gods nieuwe wereld te verkondigen. Binnentreden in die wereld eist een stevige mentaliteitsverandering: een ommekeer van de oude waarden, van de manier van denken en van conformeren. Het is een uitnodiging tot *metanoïa* (bekering) die men in elke evangelische verkondiging dient te horen. Tenslotte moet elke preek een 'vervulling' ontsluiten, dat wil zeggen een tijd die open staat voor het gebeuren. Dat lezen we in het evangelie volgens Lucas: 'Zo kwam Jezus in Nazareth, waar Hij was opgegroeid, en volgens zijn gewoonte ging Hij op sabbat naar de synagoge. Hij stond op om voor te lezen en kreeg een boekrol van de profeet Jesaja aangereikt. Hij opende de rol en vond de plaats waar geschreven staat: De Geest van de Heer rust op mij; daartoe heeft Hij mij gezalfd. Om aan armen de goede boodschap te brengen heeft Hij mij gezonden, om aan gevangenen hun vrijlating aan te kondigen en aan blinden het licht in hun ogen, om verdrukten in vrijheid te laten gaan, en een genadejaar van de Heer uit te roepen. Daarna rolde Hij het boek dicht, gaf het terug aan de dienaar en ging zitten. De ogen van allen in de synagoge waren op Hem gericht. Toen begon Hij hen toe te spreken: Vandaag is het schriftwoord dat u gehoord hebt in vervulling gegaan'. (Lc. 4, 16-21) De verkondiging dient inderdaad een toehoorder in staat te stellen zich open te stellen voor het gebeuren van een ontmoeting: een woord dat 'alles nieuw maakt' door te tonen dat 'het oude al voorbij is' (cf. Ap. 21, 4-5). Het is God die een opklaring toelaat in een grauwe wereld, wanneer deze geen nieuwe horizonten meer biedt. Zo toont de verkondiging een paradox: God is geen ding uit het verleden, geen toevlucht in de traditie, in 'zo hebben we het altijd gedaan', maar een landmeter van nieuwe wegen van menselijkheid. Die nieuwe wereld, die Jezus het Rijk der hemelen noemde, kan zo het kompas worden voor onze inzet en onze projecten.

Het woord ontsluit het gebeuren

Zoals we zeiden, het woord laat een vervulling horen, dat wil zeggen: de doorbraak van een gebeurtenis in de duisternis van de werkelijkheid laat toe om het verlangen om te leven op te

wekken. Drie kenmerken karakteriseren dit gebeuren: het is niet te voorzien, het biedt andersheid aan en het vormt de werkelijkheid om. Laten we elk van deze kenmerken verklaren. Men kan een gebeurtenis niet voorzien, het daagt steeds op als een doorbraak, een nieuwigheid. Een telefoonoproep, tandpijn, een onverwacht bezoek van een vriend, een zonnestraal, muziek op een openbaar plein, deze gebeurtenissen zijn niet te voorzien en meestal onvoorzienbaar. We leven nochtans in een samenleving die wil voorzien, organiseren, zekeren, controleren. Het risico is niet meer aan de orde. Men moet verzekerd zijn op alles en voor alles. Onze complexe wereld wordt meer en meer normatief en juridisch, een interessante paradox als men weet dat de tijdgeest permissief is! Hoop brengt leven in de brouwerij, en stelt ons in staat om met de ogen van een kind te kijken voor wie alles een bron van verrassing, van verwondering, van luisteren en vragen is. De onvoorzienbaarheid van de gebeurtenissen bevrijdt ons van de obsessie om alles te beheersen. Het opent onze handen in plaats van ze te sluiten zoals we doen wanneer we iets of iemand grijpen. Geen enkele situatie – niet eens de donkerste, ondoorzichtigste, moeilijkste – kan wat ons overkomt tegenhouden. Het overkomt ons juist als we het niet verwachten of het niet meer verwachten. Tussen twee betontegels doet de hoop het grassprietje zien dat we daar niet hadden verwacht. Als er hoop is, is nog alles mogelijk. Onvoorspelbaar treft het gebeuren ons nog, want het is anders dan onze projecties, onze tradities, ons conformisme. Het biedt iets anders aan. De gebeurtenis breekt ons narcistisch ego, of klooft het minstens, dat in zichzelf is gekeerd zoals een slak in haar schelp. Daardoor bewerkt het gebeuren dat we terug in relatie treden en open komen voor de ander. Elke ontmoeting doet de hoop groeien dat het een gebeurtenis wordt, wat niet noodzakelijkerwijze inhoudt dat het spectaculair of uitzonderlijk zou zijn. Het gebeuren voltrekt zich in het dagelijkse leven. Het onttrekt ons niet aan de realiteit en doet ons niet leven in een droom of ideaal, maar laat ons in het alledaagse datgene ontdekken wat er al is. De naaste is een belofte voor de toekomst: van onbekend wordt hij levensgezel, van vreemdeling vriend, in een schim op straat herken ik een broer. Het gebeuren vormt het leven om: er is vóór en na. De hoop die door de gebeurtenis wordt gewekt is niet naïef, tenzij men 'naïef' in de etymologische betekenis verstaat waar het van het Latijnse *nativus* zou kunnen stammen: 'nieuw' / 'onnozel', of utopisch, maar wel een omvorming van de realiteit. Wie gisteren nog vreemdeling was, is een vriend geworden die het leven verandert. Van nu af aan telt hij en opent hij nieuwe perspectieven.

Zo wil de verkondiging geen 'evenement' worden, geen 'spektakel' of bevordering van marketing (ook al grenzen bepaalde kerkelijke praktijken soms hieraan) maar wil ze de toehoorder de mogelijkheid geven om zich voor een gebeuren te openen. In feite zijn dit verhalen over gebeurtenissen die Bijbelse personages hebben getroffen. De 'historiciteit' heeft minder belang daar het enige dat telt de mogelijkheid is om het gebeuren te doen oplichten in het leven van de lezer. Zo kon wat Zacheüs overkwam ook niet gebeuren, maar wel gebeurd zijn voor een mens vandaag. In de controverse met de Sadduceeën over de verrijzenis wijst Jezus hen terecht met de vraag. 'Hebben jullie niet herkend door te lezen?', zegt de tekst letterlijk. Daar ligt de sleutel van elk toehoren en elk lezen: het 'herkennen' in het luisteren of lezen van het gebeuren wat leven wordt.

Om wat te lezen?

Hoe lezen? Wat houdt lezen in? Het is - zoals we zeiden – een uit elkaar scheuren en blootleggen. Dit is misschien de reden waarom lezen zo moeilijk wordt in onze hedendaagse Westerse wereld. Lezen heeft een prijs: het legt de nood van de lezer bloot. Dat, terwijl men vandaag slechts de juiste prijs wil betalen voor wat ons een meerwaarde bezorgt. En nooit zal men iets betalen om iets te verliezen. Welnu, lezen doet verliezen. Men verliest zijn arrogantie, pretentie, zelfrechtvaardiging, zichzelf. Daarom zondigen zelfs de talrijke pogingen om aan jongeren en aan volwassenen de smaak van het lezen te geven door conformisme aan deze feitelijkheid: dat de lectuur ons iets bijbrengt. Dit is niet meer zeker als men het Woord leest! De Bijbelse teksten brengen niets aan dat vooraf al niet een zeker

verlies meebrengt. De paradoxale logica van verliezen / terugvinden die in heel de Bijbel aanwezig is, heeft niet alleen te maken met de inhoud van de boodschap maar ook met de manier waarop het is geschreven en het dus moet worden gelezen. Als de verschillende Bijbelse boeken geen aanduidingen geven over de manier waarop ze dienen te worden gelezen, dan is dit gewoon omdat ze er geen behoefte aan hebben. Door zich te verliezen in het lezen vindt de lezer zich terug. De kunst van het lezen wordt een gebeuren van doorgeven. Kortom, lezen wordt een 'Pasen', een doorgang van het levend Woord door het vel van het boek zoals door het vel van de lezer. En het is niet verwonderlijk dat de enkele keer dat in het Evangelie wordt vermeld dat Jezus schreef, was toen Hij in het zand schreef, zonder dat iets geschreven achterbleef, in het voorbijgaan. De Schrift blijft niet op zichzelf, ze gaat door ons heen, ze maakt ons vrij. Het geschreven woord draait het gebeuren van het lezen zelf om. Het bewerkt in de lezer een radicale ommekeer, een *metanoïa* (beking). In plaats van het geschreven woord te lezen, is het dit dat de lezer leest. In plaats van het Woord te ontcijferen, ontcijfert het ons. In plaats van het te onthullen (te actualiseren – en soms met een betekenis voor vandaag) is het het Woord dat ons voor de naakte werkelijkheid stelt. In plaats van het Woord uit te stallen, plaatst het Woord ons voor de diepe waarheid van ons geschapen zijn.

Hoe leest u?, vroeg Jezus aan de wetgeleerde in het tiende hoofdstuk van het evangelie volgens Lucas. Nochtans werd hij verondersteld dit te weten, hij die deskundig was in de Schriften. Jezus kon zelf antwoorden op de vraag van de wetgeleerde. Ook vandaag stellen gelovigen (en ongelovigen) aan de Kerk, aan de paus, aan theologen, aan priesters vragen. Wat moeten we geloven, wat moeten we denken, wat moeten we doen? Jezus antwoordt niet, maar vraagt: 'Hoe leest u het Woord van leven, hoe herleest gij het vanuit uw leven? Hoe zoekt gij de diepe Zin van uw leven, dat het Woord openbaart?'. Want lezen is leren zichzelf beter te doorzien en zijn eigen bestaan beter te doorgronden. Er is hoe dan ook maar één manier om het Woord te lezen: hoe kan het in alle dimensies van het leven tot leven komen? Doe dat en u zult leven! (Lc. 10, 28)

Je moet het geloof uitschrijven (écrire)

De beste manier om de Schrift te lezen is ze 'uit te schrijven'. Zoals de schrift van het Nieuwe Testament het geschreven Woord in het Oude heeft verklaard, zo worden wij uitgenodigd de Schrift verder te zetten, want anders wordt de Bijbel enkel literatuur, dode letter. Opdat de woorden hun rol van verkondigers van het Woord terug zouden vinden, dienen ze langs de Schrift te passeren. Teruggrijpend naar de kwestie waarmee we onze uiteenzetting begonnen, kunnen we haar nu een nieuwe dimensie geven. Zonder geschriften vervult het Woord niet datgene waarvoor het is gegeven, namelijk het menselijk wezen in staat stellen om zijn leven te leven, vorm te geven, er een kunstwerk van te maken, zoals een kunstenaar of een kunstenaar. Als het levende Woord niet 'pen en inkt had genomen om zijn geschiedenis neer te schrijven op vel of papier', hoe zou de mens dan de energie hebben gehad om zijn leven te vertellen en er zin in te leggen? Zonder schrift is de dagelijkse sleur hopeloos banaal, smakeloos en soms ergerlijk. Schrift stelt ook het Woord in staat om te worden gedeeld en dus open te staan voor lezing door andere lezers, voor andere wijzen om de wereld te bekijken. Ze bewerkt gemeenschap 'ecclesia', ook al is het soms het tegenovergestelde: de gemeenschap creëert de Schrift, de betekenis van de kerkelijke Canon van de Schriften. Het is zeggen dat de Kerk de noodzakelijke ruimte is voor elk schriftwerk dat enkel kan ontstaan vanuit een beluisteren - niet collectief of uniform - maar gedeeld. Zonder neerschrijven kan het Woord niet worden herlezen, dat wil zeggen op een dynamische manier worden verbonden met het leven van de lezer. Het creëert iets nieuws vanuit het oude. Enkel het Woord dat op schrift is gesteld, kan iedereen ter hand worden gesteld. Zonder de materie van de tekst is er geen uitwisseling, geen gave van het Woord. De Schrift wordt overgedragen aan wie haar ter hand neemt en zo lezer wordt. Tenslotte is het in de Schrift dat de eigen pertinentie of verificatie van het Woord meespeelt. Dat teksten mensen blijven inspireren en helpen om van de dood naar het leven over te

gaan geeft aan dat ze niet functioneren als een korenmaat die het licht afschermt, maar als de lamp die op een staander wordt gezet en die de hele plaats kan verlichten. De tekst bevestigt de actuele kracht van het Woord, zijn vruchtbaarheid vandaag. Zoals Johannes zegt: 'Jesus, heeft nog veel andere dingen gedaan. Maar als ze één voor één werden beschreven, dan zou de hele wereld te klein zijn voor de boeken die men dan zou moeten schrijven'. (Joh. 21, 25) Het levende Woord leent zich tot het spel van de schrift om tegen onzin, het niets, het absurde het bewijs van hun falen te leveren, omdat het verhaal verwoordt hoe de lezer gisteren en vandaag het perverse verijdt en aan de bekoring van het niets weerstaat, en het uitspreekt!

In het boek van de Apocalyps lezen we: 'Schrijf deze woorden op, ze zijn betrouwbaar en waar'. (Ap. 21, 5). De verzen uit de Apocalyps zijn letterlijk 'betrouwbaar en waar', woorden die trouw zijn aan de betekenis van datgene waaraan we ons vertrouwen kunnen geven, waartegen we amen kunnen zeggen (van het Hebreeuwse 'émounah' dat 'in vertrouwen toebehoren' betekent). De woorden van de Schrift zijn niet betrouwbaar omdat ze voort - komen uit een autoriteit die zich garant stelt, maar wel omdat ze worden bewaarheid in hen die het Woord ontvangen en zich eraan 'hechten' (in het Hebreeuws is het geloof eerder een toebehoren dan een gehecht zijn). Zo kunnen we dan ook de uitnodiging van de Apocalyps, 'Schrijf', begrijpen: de hoop om een betrouwbaar woord uit te schrijven dat ook wordt bevestigd en het opnemen in onze levensloop zo dat we op de laatste dag van ons leven in staat zijn een woord te lezen dat ons hart doet branden en terug op weg zet (zoals de leerlingen van Emmaüs het hebben ervaren). Ik hou van het woordspel van Lacan die ons uitnodigt 'om het geloof uit te schrijven' (*écroire*) door de werkwoorden schrijven (*écrire*) en geloven (*croire*) met elkaar te verbinden'. Lacan geeft goed aan dat elk schrift een geloofsact is: een mens in staat stellen om zijn leven uit te schrijven, vorm te geven, er een kunstwerk van te maken zoals een kunstenaar of kunstenaar. *Écrois* – 'schrijf je leven uit' kan een oproep zijn die de hoop tot ieder van ons richt: hou niet op erin te geloven en het vorm te geven. Je zult zien dat je leven niet ophoudt zich te voltrekken en mogelijkheden te ontwikkelen. Andere lezers zullen erin de tekens ontcijferen die hen ook in staat stellen nieuwe bladzijden te schrijven met de onuitwisbare inkt van de hoop. Eens zal God zelf dit boek lezen dat door elk van ons is geschreven: 'Een ander boek werd geopend: het boek des levens'. (Ap. 20, 12)

Men weet dat de Orde van de Predikheren (dominicanen) werd opgericht voor het heil van de zielen (*âmes*). Brutaler gezegd zou men vandaag kunnen zeggen: voor het heil van de ezels (*ânes*), gezien de domheid (*bêtise*) die veel onheil aanricht! Domheid in de dubbele betekenis van onzin en van het vertrappen van het menselijke tot het niveau van de dieren. Het voortdurend hameren op het genieten herleidt dingen en mensen tot consumptiegoederen. Wat een verarming! Persoonlijke relaties zijn doordrenkt met het gif van de nuttigheidsbejag. De anderen zijn voor mij aanhangsels of speeltuigen. Want als ze niet aan die eis beantwoorden, worden ze, als vijandig aan mijn verlangen, genegeerd. Het is het rijk van het ik. Hoe dan een antwoord te geven op de nood aan heil van de 'ezels' (*ânes*), excuseer, zielen (*âmes*)? Zouden we niet op een nieuwe wijze moeten luisteren naar het devies van de Predikheren dat we van de H. Thomas van Aquino kregen: *Contemplare et contemplata aliis tradere* (Summa theologiae II-II 188.6)?

Contemplare, beschouwen: wat is er te zien? Het oude, dat al voorbij is? De resten van tweeduizend jaar christendom? De Kerk dreigt een museum te worden en wij de museumbeheerders. Wat moeten we dan beschouwen? De Godheid? De Transcendentie? Ze laten zich slechts zien doorheen het gebeuren, de gave van het leven, de transcendentie die trouwens aan het licht komt in de lichamelijke van de medemens. Laat het boek van de Apocalyps ons een antwoord geven: 'Toen zag ik een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, de eerste hemel en de eerste aarde waren verdwenen en de zee bestond niet meer. ... Zie, ik maak alles nieuw'. (Ap. 21, 1; 5) 'Zie' betekent: 'Kijk hier'. Wat er te zien is: het nieuwe dat onstuitbaar doorbreekt in onze te strakke en afgedane kaders die niet zijn

aangepast aan de actuele veranderingen. Dat laat de beschouwing van een volhardende en liefdevolle lezing van de Bijbel (*lectio divina*) ons zien.

Et contemplata aliis tradere, en aan anderen doorgeven wat men heeft gezien: wat doorgeven, zo niet een visie, een openheid? Vaak denkt men over het doorgeven in termen van geloofsovertuigingen, geloofsobjecten. Ze kunnen onderwerp zijn van lering en bijdragen tot een kennis die kan worden overgedragen. Maar het probleem van geloofsovertuigingen is vaak dat ze stoplappen worden die de horizon, van waaruit God komt, verduisteren. Hoeveel verraad is er gepleegd op God in de traditie van de geloofsovertuigingen! Kan men het geloof aan anderen doorgeven? Natuurlijk niet, het geloof kent enkel een eigen verloop dat niemand in de plaats van een ander kan voltrekken.

Hopeloos op zoek naar profeten!

Men spreekt graag over de roepingencrisis en daaronder verstaat men vaak het (betrekkelijke) tekort aan priesters. Moet men niet eerder verontrust zijn over het gebrek aan profeten? Sint-Paulus herinnert ons aan de 'gaven' die God 'uitdeelde'. 'Sommigen maakte hij apostel, anderen profeet, anderen evangelist, weer anderen herder en leraar'. (Ef. 4, 11). Is de zending van profeten uitgedoofd? Neen, ze is meer dan ooit actueel, want de profeten zijn de wakers en de wachters van een nieuwe wereld. Zij spreken de taal van de verandering, want zij geloven stellig in de heilsbelofte van een God die naar ons toekomt.

Praktiseer wat je predikt: van letter naar schouwen en van schouwen naar praktijk

door dr. Michael Bakker

Het is een grote eer en genoegen om vandaag in uw midden te mogen zijn en u toe te spreken. Graag lever ik vanuit de Orthodoxe traditie een beschouwing over het thema van deze studiedag. Mijn referaat heeft als titel 'Praktiseer wat je predikt: van letter naar schouwen en van schouwen naar praktijk'. Deze titel moest ik naar het Nederlands vertalen, want gewoonlijk werk ik in de theologische *lingua franca* van deze eeuw: het Engels. Hierin zou de titel luiden: 'Practice what you preach: from istoria to theoria and from theoria to praxis.' Uw reactie hierop zou kunnen zijn: 'This is all Greek to me' en dat klopt, want voor de Orthodoxen zijn de Griekse kerkvaders en daarmee ook hun taal het ijkpunt bij uitstek.

Een complicatie is dat veel van de Griekse woorden zoals *theoria* (schouwen) en *theologia* (het mystieke schouwen van de Goddelijke Drie-eenheid) in het moderne (Westerse) taalgebruik een andere betekenis hebben gekregen dan bij de Vaders. Om het onderscheid te maken gebruik ik voor deze woorden niet de Erasmiaanse uitspraak ('*theoria, historia*'), maar de uitspraak die al veel meer dan duizend jaar geleden werd gehanteerd ('*theoria, istoria*'). We weten dit op grond van de verschrijvingen in de manuscripten, waarin de teksten van de Heilige Schrift, de Vaders, de liturgische teksten en de hele antieke literatuur zijn overgeleverd.

Van letter naar schouwen

Manuscripten / handschriften brengen mij naar het eerste deel van mijn referaat: de opgang van de letter naar het schouwen (contemplatie), van *istoria* naar *theoria*, van de gewone geschiedenis naar de diepere betekenis, van de letterlijke tekst naar het onderliggende principe (de *logos*).

De woorden en daden van Jezus Christus werden na zijn Opstanding door de ooggetuigen (*αὐρόπται*) doorverteld, zoals Lucas zegt aan het begin van zijn evangelie: 'Gelijk ons hebben overgeleverd degenen, die van het begin aan ooggetuigen en dienaren van het woord geweest zijn'. (Luc. 1, 2) Pas later werden ze te boek gesteld, toen men beseftte dat men waarschijnlijk zelf Zijn terugkomst niet meer zou meemaken. De apostel Paulus had zelfs de primeur, als men dit zo zou kunnen omschrijven, van de schriftelijke melding over Christus' opstanding uit de doden: 'Want vóór alle dingen heb ik u overgegeven, hetgeen ik zelf ontvangen heb: Christus is gestorven voor onze zonden, naar de Schriften, en Hij is begraven en ten derden dage opgewekt, naar de Schriften'. (1 Kor 15, 3-4)

Ik wijs u op de notie van het overgeven, *paradosis, traditio*, waarvan in beide passages sprake is. Tijdens de orale fase gebeurde dit mondeling, later schriftelijk via handschriften die, zoals het woord zegt, met de hand werden overgeschreven. Dit alles gebeurde in de context van de Kerk, die met Pinksteren door Christus zelf is gegrondvest. Dit overschrijven is een gevoelig proces, waarin verkeerde lezing van één enkele letter een passage een andere wending kan geven. Kerkvaders en kopiïsten gebruikten hun kritisch vermogen om overschrijffouten (corruptie) te corrigeren en varianten te wege.

Ik sprak hier net over letter, Kerk en kritisch vermogen. Mijn antwoord op de vraag van deze dag, 'letterlijke, kerkelijke of kritische Bijbellezing?', zou zijn: niet 'of' maar 'en'. Letter, kerk

en verstand spreken elkaar niet tegen, maar leveren juist alle drie gezamenlijk het Woord Gods over aan gelovigen en niet-gelovigen.

Staat u mij toe kort iets te zeggen over de Schriften waaraan de apostel Paulus refereerde. Deze werden later het Oude Testament genoemd. Voor de Kerk in het Oosten was dit in de eerste plaats de Griekse vertaling van hun heilige geschriften, gemaakt vóór Christus' geboorte door Alexandrijnse Joden: de Septuaginta. Terwijl in de vorige eeuw over deze vertaling door (Westerse) wetenschappers nogal schamper werd gedaan, weten we nu door onderzoek van onder andere Emanuel Tov en door bestudering van de Dode Zeerollen dat de Griekse vertaling op plaatsen authentiek is dan de latere Masoretische Hebreeuwse tekst. Het wordt steeds gebruikelijker om naar deze Masoretische tekst en zijn moderne vertalingen te verwijzen als 'Hebreeuwse Bijbel'. Het lijkt daarom voor de hand te liggen om de term Oude Testament voor de Septuaginta te gebruiken: dit is de tekst die in het Nieuwe Testament wordt geciteerd en die voor de Orthodoxe kerk het Oude Testament bij uitstek is. Belangrijke desiderata voor Orthodoxen zijn meer tekstkritisch onderzoek naar de overlevering van de Septuaginta en moderne vertalingen die de Septuaginta als basis nemen.

En hoe zit het met het Nieuwe Testament? Zoals gezegd koesterde de Kerk de letters van de op schrift gestelde Goede Boodschap. Voor Orthodoxen is de Bijbel deel van de traditie, die brede bedding waarin ook de orale en liturgische tradities stromen. Kritisch keek de Kerk naar bijvoorbeeld de Openbaring van Johannes en uiteindelijk liet ze haar toe tot de canon. Een zelfde lot was de tweede brief van Petrus beschoren, de brief met een cruciale passage over het deelhebben aan de goddelijke natuur. We zouden nu zeggen pseudo-Petrus, net zo goed als dat we de schrijver van de Pentateuch 'pseudo-Mozes' zouden moeten noemen. Voor de Kerk is uiteindelijk niet zo relevant welke persoon precies de schrijver was, het gaat om de inhoud. De uitstorting van de Heilige Geest met Pinksteren is niet een eenmalige gebeurtenis. Uit de synergie (*synergia*) tussen Geest en mens kunnen verdere openbaringen en vernieuwingen in de traditie voortkomen. Toevoeging van nieuwe Bijbelboeken aan de canon is onwaarschijnlijk, maar nieuwe kerkvaders (en kerkmoeders) zijn altijd mogelijk. Het ACEOT¹ verzorgt nu een collegereeks over moderne Orthodoxe theologen, van wie bijvoorbeeld moeder Maria Skobtsova van Parijs vrij recent als heilige is erkend.

Bestudering van de *istoria*, de letterlijke tekst en het verhaal van een Bijbeltekst, is belangrijk en vooral Westerse wetenschappers hebben hiervoor de laatste twee eeuwen belangrijk werk verricht, bijvoorbeeld het samenstellen van woordenboeken en kritische edities. Ze treden hiermee in de voetsporen van de grote bijbelgeleerde en exegeet Origenes, die de *istoria* vaststelde als voorbereiding op de *theoria*, de contemplatie. Uiteraard is veel meer te zeggen over onder meer allegorie, typologie, de zogenoemde scholen van Alexandrië en Antiochië. Maar ik beperk me tot de opmerking dat in de opsomming 'letterlijke, kerkelijke en kritische Bijbellezing' ik een element mis dat cruciaal is voor de prediking van Gods woord: de *theoria*, het schouwen van de innerlijke betekenis. Dit schouwen is iets anders dan met je discursieve verstand proberen te begrijpen, theorieën te ontwikkelen en met originele vondsten te komen. Om te verduidelijken wat dit schouwen is, wil ik even nader kijken naar degene die schouwt: de mens.

De Heilige Maximos de Belijder, die leefde in de zevende eeuw en nu steeds meer in Oost en West wordt erkend als de geniale theoloog die hij is, heeft een werk geschreven met als titel *Mystagogia*. In deze verhandeling over de eucharistieviering vergelijkt hij de architectuur van de kerk met de indeling van de Bijbel: het schip van de kerk is het Oude Testament en de altaarruimte het Nieuwe Testament. Hij trekt ook een parallel tussen de kerk en de mens: het schip is het lichaam, de altaarruimte de ziel en de altaartafel de *nous*.

¹ Amsterdam Centre for Eastern Orthodox Theology verbonden aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit van Amsterdam

Nous is net als *logos* zo'n Grieks woord waarvoor niet echt een goede vertaling voor handen is. Het is verbonden met een wereldbeeld en een mensbeeld dat verschilt van dat van de moderne Westerse mens. Want wat is in de Oosterse mens de tegenhanger van het brandpunt van het kerkgebouw, de plaats waar de vier evangeliën worden bewaard en waar het eucharistisch offer wordt voltrokken? Wat is het centrum van de mens, de plaats waar hij God ontmoet? Het is de *nous*, het orgaan waarmee we mystiek schouwen, waarmee we intuïtief weten. Johannes van Damascus noemt het 'het oog van de ziel'. Ondergeschikt aan de *nous* is een andere deel van de ziel, de *dianoia*, het discursieve verstand. Bij Paulus treft men de driedeling lichaam, ziel en geest aan. Om verwarring met de Heilige Geest te voorkomen geven de kerkvaders de voorkeur aan *nous* in plaats van *pneuma* (geest). In het Engels en Frans wordt het steeds meer gebruikelijk om *nous* – niet helemaal bevredigend – met 'intellect' te vertalen. In het Nederlands houden we nog 'geest' (esprit) aan, waarmee de patristische antropologie samenvalt met de paulinische: lichaam, ziel en geest.

Maximos, en bijvoorbeeld ook de kerkvader Gregorios Palamas, stellen de *nous* (geest) gelijk met het hart. Dit stelt ons in staat om het paar *nous* en *logos*, dat in de *Mystagogia* uitgebreid aan bod komt, te vertalen naar het voor de moderne mens veel beter te bevatten paar: hart en verstand, of zelfs: hart en hoofd. Misschien moet ik zelfs zeggen hart versus verstand, want de moderne mens ervaart deze twee vaak als tegenstrijdig. Vooral sinds de Verlichting wordt de ratio, het verstand, als superieur beschouwd en ook nu wordt de waarde van een kind of volwassene vaak afgemeten aan zijn of haar IQ. In het Orthodoxe mensbeeld staat echter juist het hart boven het verstand. Ik vergelijk dit vaak met verliefd worden: dat doe je met je hart, pas daarna komt het verstand er aan te pas. Verliefd worden gebeurt vaak in een ogenblik, terwijl het wikken en wegen van het discursieve verstand veel meer tijd kost.

Over het hart moet ik nog wel het volgende zeggen: dit is een hart gereinigd door gebed en vasten, een hart dat niet wordt geregeerd door impulsen en vluchtige emoties. In dit kader citeer ik graag het gebed waarmee tijdens de Orthodoxe eucharistieviering de evangelielezing wordt ingeleid: 'Laat stralen in onze harten, menslievende Meester, het zuivere Licht van Uw goddelijke kennis en open de ogen van ons verstand om de Verkondiging van Uw Evangelie te begrijpen. Plant in ons het ontzag voor Uw zalige geboden, zodat wij al onze vleselijke begeerten vertreden en een geestelijke levenswijze gaan leiden en alles denken en doen wat U behaagt'. In het tweede deel van dit gebed wordt verwezen naar de *praxis*, want de woorden van het Evangelie willen in de praktijk worden gebracht. In de ascetische literatuur gaan *theoria* en *praxis* hand in hand, de een kan niet zonder de ander.

Hier komen we op een gevoelig punt, een kwaal waaraan Orthodoxen nogal eens lijden. Orthodoxen maken graag de opgang (*anagogi*) naar de *theoria* en verkeren graag in de wereld van de ideeën of van het verleden. Maar Constantinopel, het Nieuwe Rome, is niet meer de grootste en mooiste stad van de wereld en al meer dan 500 jaar wordt in de Hagia Sophia geen Goddelijke Liturgie meer gevierd. Er moet nog heel hard worden gewerkt om de parel die onder de Tourkokratia en het communisme verborgen raakte weer schoon te poetsen. Bovendien moeten we de Goede Boodschap prediken aan een wereld die er radicaal anders uitziet dan 100, 200, laat staan 1000 jaar geleden. De apostel Paulus biedt ons in dit opzicht een goed voorbeeld. Als de Atheners graag naar zijn nieuwe leer willen luisteren zorgt hij ervoor dat hij eerst aansluiting vindt bij de wereld van zijn gehoor. In de huidige tijd hebben we te maken met een publiek dat geen religieuze taal spreekt en, zoals Gerard Reve schreef, symbolenblind is. De taal van nu is eerder een psychologische taal, dus zullen we deze moeten leren spreken om vervolgens onze gelovigen op te voeden in onze symbolen en hen te leiden naar het ondoorgrondelijke mysterie van God en van zichzelf, letterlijk: mystagogie. Orthodoxen lijken therapeutisch gezien maar al te vaak op

perfectionisten die bang zijn om fouten te maken. Of in theologisch taalgebruik: bang om te incarneren, om hun geloof vlees te laten worden.

Een concrete stap in dit opzicht zou zijn de preek weer de plaats geven die hij hoort te hebben. Direct na het evangelie legt de prediker de Bijbelwoorden uit en vertaalt ze naar de praktijk. Nu ziet men nog vaak in Russische en Servische kerken dat de preek wordt verbannen naar het einde van dienst, wanneer de kinderen steeds roeriger worden en de volwassenen verlangen naar hun kopje koffie.

In de vorige eeuw heeft de Orthodoxe Kerk een prachtige ontwikkeling gezien: de terugkeer van frequente communie. Het is nu al bijna moeilijk voor te stellen dat eeuwen lang op een normale zondag vrijwel niemand van de gelovigen ter communie ging, terwijl de tekst van de Liturgie er in alle opzichten vanuit gaat dat een ieder ter communie gaat. Ik hoop van harte dat deze eeuw eenzelfde ervaring zal zien op het gebied van de Bijbel, dat ook de gewone Orthodoxe gelovigen al die prachtige boeken die we hebben weer echt gaan bestuderen: de Bijbel, de liturgische teksten die grotendeels bestaan uit Bijbelcitaten en natuurlijk de Vaders die naast het psalter vaak hele delen van Bijbel uit hun hoofd kenden.

Van schouwen naar praxis

Ik noemde het paar *theoria* en *praxis* en wil in dit laatste deel van mijn betoog twee praktijkvoorbeelden geven van hoe het schouwen vervolgens in de pastorale praktijk vruchtbaar kan worden gebruikt. De context van deze voorbeelden is die van de gevangenis. Christus roept ons op om de gevangenen te bezoeken en Orthodoxen in Oost- en West-Europa zijn bezig om aan dit gebod invulling te geven. Hier in België zijn inmiddels vier Orthodoxe aalmoezeniers, twee in Wallonië en twee in Vlaanderen, aangesteld die gevangenen diaconaal en pastoraal bijstaan. In navolging hiervan zijn we ook met de Nederlandse overheid in overleg over Orthodox gevangenispastoraat. In het kader hiervan heb ik afgelopen zomer drie maanden stage gelopen om zelf te ervaren hoe het systeem nu werkt. Drie maanden met 'de voeten in de modder' en met een protestantse dominee als mentor. Ik vond het een zeer mooie, waardevolle en leerzame periode. De gevangenis is in veel opzichten een oecumenische werkplaats waarin katholieken, protestanten en orthodoxen zij aan zij werken. Ik merkte dat wij, Orthodoxen, op pastoraal gebied heel wat kunnen leren van onze katholieke en protestantse broeders en zusters. Tot mijn grote vreugde merkte ik ook dat onze rijke Orthodoxe traditie veel houvast biedt om tot een eigen Orthodoxe invulling van gevangenispastoraat en pastoraat in het algemeen te komen.

Mijn eerste voorbeeld betreft het gebruik van de psalmen. Eén van mijn pastoranten in de gevangenis was een protestantse gedetineerde die zwaar verslaafd is aan de alcohol. Zonder Evagrios van Pontus met name te noemen leverde ik hem instrumenten aan om zijn verslaving te lijf te gaan. Omdat in een gevangenis alcohol verboden is, is dit een ascetische strijd met in de eerste plaats gedachten (*logismoi*). De kunst is om niet op de suggesties van de demonen in te gaan, ze ook niet tegen te spreken, maar de aandacht elders te richten. Ik gaf hem hiertoe een eenvoudig icoontje van Christus, dat hij midden op zijn prikbord hing. Ter ondersteuning lasen we psalm 137 (136 volgens de telling van de Septuagint). Het begin over de stromen van Babylon vond hij mooi, maar het stukslaan van kinderen op rotsen riep afschuw bij hem op. Ik legde hem uit dat in de spirituele lezing van het psalter door de Oude Kerk deze woorden niet letterlijk werden genomen, maar als volgt werden uitgelegd: de kinderen zijn de gedachten; om te voorkomen dat ze uitgroeien tot daden, slaan we ze stuk op de rots, die natuurlijk verwijst naar Christus. Dit is basaal ascetisch handwerk, goed te begrijpen en toe te passen door een gedetineerde die daadwerkelijk de strijd met zijn demonen wil aangaan. Al moest hij toegeven, toen ik hem de laatste keer sprak, dat hij nog steeds veel liever die fles zou leegdrinken dan hem op de rots stukslaan.

Trouwens: voor de moderne Westerse mens mogen de duivel en de demonen slechts beeldspraak zijn, voor gedetineerden en psychiatrische patiënten zijn ze vaak heel reëel. Dit geldt ook voor het Orthodoxe wereldbeeld, waarin, naast de engelen, ook plaats is voor de gevallen engelen. Het kwaad heeft een gezicht. In het 'verlos ons van den Boze' in het Onze Vader schrijven we Boze met een hoofdletter om te erkennen dat we te maken hebben met een tegenstander die we niet moeten onderschatten en zeker niet wegdeneren.

Mijn tweede voorbeeld betreft een katholieke gedetineerde met wie ik uiteraard sprak over zijn driftleven en, in het verlengde daarvan, zijn wil en vrijheid om nee te zeggen tegen impulsen. Het Russisch heeft voor wil en vrijheid één woord: *volja*. Ik schetste hem het beeld van de ziel als een stad met als koning de *nous* / geest, die beslist of hij bepaalde stromen (lees: gedachten) toelaat binnen de poorten van de stad. Maximos gebruikt dit beeld vaak, onder andere in zijn beschouwing (*theorema*) op basis van 2 Kronieken 32, 3-4, waarin koning Hezokia de bronnen buiten Jeruzalem laat afsluiten. Toen ik de gedetineerde de vraag stelde of er wel een koning op zijn troon zat, begreep hij meteen wat ik bedoelde. Hij begreep ook de verdere interpretatie van Maximos: de koning heeft als drie legeraanvoerders de denkende kracht, de verlangende kracht en de agressieve kracht. Deze krachten kan hij ten goede of ten kwade aanwenden. Hier is een parallel met de drie verzoeken van Christus in de woestijn. En men kan de lijn doortrekken naar Plato, die het beeld schetst van de denkende kracht die een span paarden ment: de verlangende en de agressieve kracht. Dit psychologisch model met de drie krachten treft men ook aan in de ascetische geschriften van andere Vaders. Het is praktisch en toepasbaar in de pastorale praktijk van de gevangenis.

Met deze twee praktijkvoorbeelden hoop ik duidelijk te hebben kunnen maken dat we in de Kerk, gebruik makend van ons verstand, de opgang kunnen maken van de letters (*istoria*) naar de berg van het schouwen (*theoria*). Vervolgens is de opgave om weer af te dalen en ons mystieke schouwen te verwoorden in onze prediking en handen en voeten te geven in onze *praxis*.

De kritische en christologische lezing verbinden

door door prof. J. McDonald

Inleiding: het gezag in het anglicanisme

De dogmatische geschiedenis van het anglicanisme vertoont een evolutie die vertrekt vanuit het flagrant politieke en economische cesaropapisme van Hendrik VIII van Engeland, voor wie de Hervorming niets anders is dan een eenvoudige vervanging van paus Paulus III door koning Henrik VIII, die de protestanten die de reële aanwezigheid loochenden op de brandstapel zette, en evolueert naar een vorm van hervormd katholicisme (of van een katholiek protestantisme), waarin het kerkelijk gezag verspreid ligt over de Bijbel, de kerkelijke traditie en de rede (het bekende anglicaans taboeret op drie poten), een thesis die werd ontwikkeld onder invloed van Elisabeth I (2de dochter van Hendrik VIII) en haar aartsbisschop van Canterbury, Matthew Parker. Elke pretentie van een cesaropapistische fundering van het anglicanisme verdwijnt als gevolg van de afscheiding van de Schotse en Amerikaanse anglicanen, respectievelijk in 1689 en 1783, van de moederkerk in Engeland. De Anglicaanse Kerk is sindsdien enkel nog een koninklijke, nationale kerk in Engeland zelf.

De zoektocht van de anglicaanse provincies buiten Engeland naar een duidelijke anglicaanse identiteit zet de instanties van de Kerk aan te verduidelijken waar het gezag, dat in de Anglicaanse *communio* wordt uitgeoefend, moet worden gesitueerd. De meest verspreide definities zijn (1) in de Lambeth Quadrilateral, opgesteld in Chicago en aanvaard door de Lambethconferentie van primaten en anglicaanse bisschoppen in 1888, die stelt dat de Bijbel, de Symbola van de apostelen en van Nicea, de sacramenten die op zondag worden toegediend en het episcopaat de vier belangrijkste bronnen van het anglicaans gezag zijn; (2) in de verklaring van de Anglicaanse Kerk van Canada uit 1893, die stelt dat de anglicaanse identiteit ligt in het Book of Common Prayer, de anglicaanse liturgie waarvan de eerste uitgaven zijn opgesteld door de aartsbisschop van Canterbury, Thomas Cramer, in 1549 en 1552 en waarvan Matthew Parker een meesterlijke synthese maakte in 1559, en (3) in de 39 geloofsartikelen, uitgegeven door Matthew Parker en door het parlement van Westminster in 1571 goedgekeurd.

De ontkenning van de letterlijke lezing van de Bijbel

Ook al bestaat er een behoudsgezinde fractie binnen de Anglicaanse Kerk, die obstinaat vasthoudt aan fundamentalistische, ja biblicistische stellingen, toch lijkt deze visie uitdrukkelijk te worden uitgesloten door het 6de geloofsartikel: "De H. Schrift bevat alles wat noodzakelijk is om het heil te verwerven: men kan van iemand niet eisen dat hij, wat hij er niet leest, of wat men daaruit niet kan bewijzen, als geloofsartikel dient te aanvaarden, of als essentieel en noodzakelijk voor het heil". Merk op dat het artikel zegt: "De H. Schrift bevat alles wat noodzakelijk is ... voor het heil" en niet het tegenovergestelde: 'Alles wat de H. Schrift bevat is noodzakelijk voor het heil.' Het artikel kent aan iedereen het privilege toe om de Bijbel te interpreteren en zelf te oordelen of hij een geloofsartikel als echt Bijbels dient te beschouwen. De grote figuren in de anglicaanse theologie – Thomas Cranmer, Matthew Parker, Richard Hooker, Lancelot Andrewes, Jeremy Taylor, John Donne, George Herbert, Joseph Butler, Frederik Maurice, William Temple - zijn helemaal geen voorstanders van een letterlijke lezing van Bijbelteksten, integendeel. De Anglicaanse Vaders leren eerder dat de twee typisch anglicaanse manieren om de Bijbel te lezen en tot zich te nemen de kritische en de christologische lezing zijn.

De kritische lezing van de Bijbel

Het aanvaarden van de wetenschappelijk-kritische benadering van de Bijbel is wijd verbreid door de publicatie van de 'Oorsprong van de soorten' door Charles Darwin (1859). Darwin is een anglicaanse leek die geleidelijk aan zijn geloof verloor. Ook al was de eerste anglicaanse reactie op dit boek aanvankelijk enkel een grote verontwaardiging, later kreeg Darwin een doctoraat honoris causa aan de Universiteit van Cambridge, mondiaal het epicentrum van de anglicaanse eruditie, en werd zijn stoffelijk overschot bij zijn overlijden in 1882 bijgezet in het nationaal mausoleum van de abdij van Westminster. Na Darwin werd principieel aanvaard dat de wetenschappelijke studie van en kritiek op de Bijbel op intellectueel en universitair niveau noodzakelijk zijn. Zo bestudeert men de Bijbel op zich en stelt er historische, literaire, archeologische en filosofische feiten vast en verklaart men de ontwikkeling van de christologische dogma's vanuit de historische studie van de primitieve Kerk. Men neemt de analyses in *Van de leiding van de Kerk* van Richard Hooker uit 1594 terug op, rationele thesissen die in zijn tijd vlug waren vergeten en later opnieuw werden opgegraven, waarin de anglicaanse theoloog de theologische functie van de rede (in het Grieks *logos*) in geloofszaken onderstreept, vooral om het onderscheid tussen 'het wezenlijke' (datgene wat de Bijbel expliciet leert) en 'het niet wezenlijke' (daar waar de Bijbel ons vrij laat zelf te beslissen) te maken. We stellen vast dat de kritische studie van de Bijbel in het anglicanisme wordt gezien als een menselijke, wetenschappelijke verplichting. In het universitaire milieu dient men deze lezing te bevorderen. Nochtans, de echt kerkelijke lezing van de Bijbel – daar waar de Kerk zich heel actief op dient toe te leggen – is de christologische lezing.

De christologische lezing van de Bijbel

Door anglicanen, zoals door andere christenen, wordt de Bijbel gezien als het Woord van God. Het anglicanisme begrijpt dit uitdrukkelijk christologisch: Christus is zelf het Woord van God. Zoals staat in het tweede geloofsartikel: "De Zoon, die het Woord van de Vader is, geboren uit de Vader voor alle tijden, ware God, eeuwig, en van dezelfde substantie als de Vader, heeft de menselijke natuur aangenomen in de schoot en uit de substantie van de Heilige Maagd". Het is dus juist, of ten minste meer anglicaans, te zeggen dat Jezus het Woord van God is. De Bijbel is het sacrament van het Woord van God, zoals de eucharistie het sacrament is van het Lichaam en Bloed van Christus.

Zoals we hiervoor zeiden is het ook mogelijk en wenselijk de Bijbel te bestuderen als antieke literatuur. Maar vanuit kerkelijk oogpunt krijgt de hele Bijbel een christologische betekenis, zoals in het zevende geloofsartikel staat: "Het Oude Testament is niet tegengesteld aan het Nieuwe; want zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament wordt het eeuwig leven aan de mens geschonken door de verdiensten van Jezus Christus, die de enige middelaar is tussen God en mens, daar Hij zelf zowel God als mens is". Als geïnspireerde tekst is de Bijbel dan ook christologisch geïnspireerd.

Een kritische lezing van de Bijbel biedt ons een fascinerende kijk op de antieke wereld, op het leven van de apostelen, op de joodse cultus - dat is onmisbaar. Maar op het ogenblik dat we van een kritische lezing overgaan naar een door de Heilige Geest geïnspireerde lezing wordt de christologische betekenis van de tekst onthuld. Het anglicanisme geeft de voorkeur aan deze christologische lezing. Dit verklaart de uitdrukkelijke prioriteit die er in de anglicaanse cultus wordt gegeven aan de lezing en de uitleg van het evangelie.

Besluit: de kritische en christologische lezing van de Bijbel met elkaar verbinden

Zo kunnen we de 'ideale' anglicaanse benadering van de Bijbel zien als een verbinding van de kritische en de christologische lezing. De kritische lezing maakt het ons mogelijk de evolutie te zien in de leer over Christus in het Nieuwe Testament, vertrekkend vanuit de

stellingen van Paulus over het handelen van Christus en de vraag: Wat heeft Christus in de heilsgeschiedenis bewerkt?, naar de stellingen van Johannes, naar de Christus-Logos en de kwestie van de identiteit van Jezus Christus en zijn relatie tot de Vader. Het proces van de doctrinele ontwikkeling in het Nieuwe Testament wordt verder gezet in de conciliaire geschiedenis van de Kerk. Het anglicanisme volgt hierin de *Apologie van de Anglicaanse Kerk* van John Jewel uit 1562, die de trouw van de Anglicaanse Kerk aan de Bijbel en aan de vier eerste oecumenische concilies benadrukt: de anglicaanse leer is zeer gehecht aan het symbolum van Nicea - Constantinopel en dat van Chalcedon. Het is trouwens vanuit de Bijbel en de eerste concilies dat de Anglicaanse Kerk tot haar leer komt dat het episcopaat legitiem is. Een theologische benadering van de Bijbel die verder gaat dan de eenvoudige wetenschappelijke feiten wijst in de richting van een lezing die zich voedt aan een christologische receptie van het geheel van de tekst.

Geen boodschap van mensen: Evangelische protestanten en de centrale plaats van de Bijbel

door prof. Patrick Nullens²

De apostel Paulus schrijft aan de gemeente in Thessalonica: 'Wij danken God dan ook onophoudelijk dat u zijn woord, dat u van ons hebt ontvangen, niet hebt aangenomen als een boodschap van mensen, maar als wat het werkelijk is: als het woord van God dat ook werkzaam is in u, die gelooft'. (2 Thess. 2, 13). Deze woorden typeren de evangelische Schriftbeleving. De Bijbel is meer dan een verzameling boeken die de religieuze beleving van het volk Israël en de vroege kerk weergeven, het is een Woord van God, dat werkzaam is in ons.³ Om die reden krijgt de Bijbelverkondiging een centrale plaats in de zondagse eredienst, want het is juist door de verkondiging dat Christus tot bij de mensen wordt gebracht.⁴ Een homilie in een evangelische eredienst is meestal een combinatie van tekstuitleg met toepassing voor het dagelijkse leven. Het is niet ongewoon dat de kerkgangers hun eigen Bijbel meebrengen om nauwkeurig te volgen en soms zelfs nota's te nemen. Gedurende de week bestudeert men immers ook zijn Bijbel, zij het individueel of in Bijbelkringen.

In deze bijdrage wil ik de prominente plaats van de Schrift in de evangelische beweging of het 'evangelicalisme' toelichten.⁵ Juist in oecumenische relaties is er voor evangelische christenen geen andere weg mogelijk dan vanuit het aanvaarden van de Heilige Schrift als finale autoriteit in zaken van leer en leven. De Bijbel is niet louter product van de kerk, maar de kerk is het resultaat van de krachtige werking van Gods Woord. Christus is het centrum van de Schrift en onderwerping aan Hem betekent ook gehoorzaamheid aan Gods Woord.⁶ Natuurlijk is het complexer dan dit en dringen zich al snel allerlei hermeneutische en ecclesiologische vragen op.⁷ Mijn betoog gaat in vier stappen. Eerst introduceer ik het evangelicalisme als een 'Bijbelvaste beweging'. Het valt me op dat vele kerkelijke leiders uit andere denominaties niet zo bekend zijn met deze beweging en zich vaak ook niet bewust zijn van de omvang ervan.⁸ In deze korte introductie focus ik vooral op de prominente plaats

² Patrick Nullens is hoogleraar Systematische Theologie en rector van de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven (Heverlee). Naast zijn academische werkzaamheden is hij ook actief als Bijbelprediker in diverse evangelisch-protestantse kerken in Vlaanderen en Nederland.

³ Andere belangrijke Schriftgedeelten die steeds terugkomen zijn Hebr. 4, 12; 2 Tim. 3, 16 en natuurlijk Psalm 119.

⁴ Charles Spurgeon (+1892), Martin Lloyd-Jones (+1981), John Stott (+2012) en Billy Graham. Vandaag hebben onder meer de volgende Amerikaanse Bijbelpredikers grote invloed: John Piper, John McArthur, Bill Hybles, Rick Warren, Timothy Keller.

⁵ Ik gebruik hier beide begrippen als synoniem. Evangelisch kan verwarring oproepen met de Lutherse Kerk en 'evangelicaal' is dan weer een afleiding van het Engelse 'evangelical'. Het gebeurt wel eens dat Nederlandse auteurs een onderscheid maken. Dan verwijst 'evangelisch' naar de meer vrijkerkelijke variant en 'evangelicaal' naar de brede stroming die ook sterk is binnen traditionele kerken, in het bijzonder de Anglicaanse Kerk. Vanuit dit onderscheid gezien heb ik het gewoonlijk over 'evangelicaal' en spreek ik specifiek over 'vrije kerken'. Daarenboven is 'evangelicaal' ook een combinatieterm. Zo kan men gereformeerd-evangelicaal zijn of baptistisch-evangelicaal.

⁶ De Evangelische Bijbelvisie is niet zozeer gebouwd op een dogmatische presuppositie, dan wel het resultaat van de navolging van Christus. De grote waardering die Jezus had voor Gods woord (cf. Mat. 5,17-21) vormt de basis voor onze gehoorzaamheid aan de Schrift. Zie o.a. I. H. Marshall, *Biblical Inspiration*. Grand Rapids, 1983

⁷ Voor een wat uitvoeriger bespreking en een gelijkaardig betoog P. Nullens, *Bijbelgetrouw in leer en leven*. In: *Tijdschrift voor Theologie*, 2010

⁸ Voor een nadere kennismaking: E. Denimal, *Faut-il avoir peur des Évangéliques: Enquête au coeur d'une nébuleuse conquérante*. Editions Générales First, 2008 ; A. MacGrath, *Evangelicalism & the*

van de Bijbel. Ten tweede kijken we wat nader naar de Bijbelvaste theologie, zeg maar de theoretisch dogmatische ruggengraat van deze beweging. Ten derde gaan we in op de belevingscomponent en de eigen Bijbelse spiritualiteit. Tot slot eindigen we met recentere ontwikkelingen die wat uitdagend worden samengevat onder de titel 'Bijbels en katholiek'. De recente ontwikkelingen zijn bijzonder hoopvol voor het versterken van eenheid onder alle christenen.

Een Bijbelvaste beweging

Het is een paradox, dat de evangelische beweging zichzelf enerzijds Bijbelvast (Bijbelgetrouw) noemt en anderzijds een 'beweging' is die moeiteloos allerlei parakerkelijke samenwerkingsverbanden aangaat met andere christenen.⁹ Buiten de Bijbel zijn 'tradities', waaronder bijvoorbeeld het ambt, niet zo heilig. Voor een evangelisch christen, ligt de prioriteit bij de persoonlijke bekering: we kunnen spreken van een 'oecumene van het hart', en in de samenwerking met anderen heeft de Bijbel altijd een normatieve rol. Het feit dat het om een beweging gaat, maakt de precieze afbakening en telling onmogelijk. Het aantal aanhangers wordt op dit moment geschat op meer dan 500 miljoen, waarvan het merendeel pinksterchristenen betreft.¹⁰ Hierdoor vormen ze op dit moment de grootste groep protestanten. Daarenboven zijn ze de snelst groeiende tak van het christendom. Interessant hierbij is de grote impact van de migratie van evangelische christenen in Europa en dus ook in België.¹¹ Het is geen kerk of zelfs niet een afgelijnde groep van kerken, maar een internationale beweging zonder een duidelijk identiteitsbepalend centrum. Het gaat hier om een nog minder geïnstitutionaliseerde kerkvisie dan bij het traditionele protestantisme. Bij evangelische christenen gaat het eerder om een vorm van netwerking onder gelijkgezinden, een mozaïek van kerkgenootschappen, onafhankelijke kerken en allerlei parakerkelijke organisaties. Alister MacGrath, zelf een evangelicale theoloog, vindt het juist typerend dat er geen enkel dogmatisch model over de kerk primeert.¹² Het evangelicalisme is dan ook terug te vinden in verschillende kerkelijke structuren die gaan van het Anglicanisme, kerken uit de Reformatorische tradities tot kleine losstaande charismatische groepen. Belangrijk hierbij op te merken is het onderscheid met het liberale protestantisme, dat veel nauwer aansluit op de Verlichting en het humanisme.¹³

Future of Christianity. InterVarsity Press, 1995; R. E. Olson, *The Westminster Handbook to Evangelical Theology*. Westminster: John Knox Press, 2004; T. Larsen, D.J. Treier (eds.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*. Cambridge University Press, 2007. Voor historische wortels: M.A. Noll, *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield, and the Wesley's*. InterVarsity Press, 2004

⁹ De oprichting van de *Evangelical Alliance* in Londen (1846) is een van de eerste oecumenische pogingen om kerkelijke denominaties bij elkaar te brengen. Ook hier vormde de Bijbel de basis.

¹⁰ De grootste moeilijkheid voor het geven van cijfers ligt bij de criteria voor wat evangelisch is. Cf. Lausanne 2011: The Number of evangelicals, http://conversation.lausanne.org/en/conversations/detail/11972#article_page_1

¹¹ Zo zijn de evangelische en charismatische bewegingen de snelst groeiende groep in Frankrijk. Volgens Phillip Jenkins is hun getal van 50.000 in 1950 gestegen tot ruim 400.000. Ph. Jenkins, *Gods werelddeel*. 2010, blz. 145

¹² A. MacGrath, *Christelijke Theologie*. 1997, blz. 126. Ik zou dit willen nuanceren. Over het geheel is het evangelicalisme een lekenbeweging met een congregationalistische tendens. Ook Anglicaanse 'evangelicals' zullen eerder laagkerkelijk zijn en veel plaats geven aan de leek.

¹³ Ook dit valt niet eenvoudig te duiden. De relatie tot de Verlichting is complex. Ook Evangelische theologie is beïnvloed door het modernisme. Het gaat hier eerder om verschillende posities in een breed spectrum dan een scherpe scheidingslijn. Het aanvaarden van een hogere openbaring en de realiteit van het bovennatuurlijke spelen hierbij een belangrijke rol. Guy Liagre, voormalig voorzitter van de VPKB (EPUB) synode, benadrukt de combinatie van het reformatorische erfgoed en de verdiensten van de Verlichting: "Een christendom zonder Verlichting is in onze tijd misschien niet ten dode opgeschreven, maar heeft cultuurhistorisch geen enkele grond om op te staan". G. Liagre, *Belgisch Protestantisme in perspectief*. 2011, blz. 17

Deze scheiding tussen evangelische en liberale protestanten heeft in België zelfs een kerkrechtelijke vorm gekregen. Het Belgische protestantisme wordt vertegenwoordigd door de Administratieve Raad van Protestantse Erediensten. Deze bestaat uit twee zuilen: de oudere Verenigde Protestantse Kerk in België (VPKB) en de Federale Synode van Evangelische en Protestantse Kerken in België. Deze laatste zuil is veel jonger, maar ook talrijker.¹⁴ Ook hier is de ecclesiologische diversiteit groot.¹⁵ Omdat het evangelicalisme vooral een beweging is die kerkgrenzen overstijgt is het ook zo dat verschillende van de VPKB-kerken ook een evangelische kleur hebben.¹⁶ De beide stromingen worden vertegenwoordigd door twee theologische faculteiten: voor de VPKB is dit de Faculteit van Protestantse Godgeleerdheid en voor de evangelische zuil is dit de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven (Heverlee).¹⁷ Het is typerend dat er twee interkerkelijke faculteiten bestaan omdat juist de visie op Bijbel en theologische methodiek nogal verschilt. Wat betreft de evangelische variant gaan we hierop dieper in bij het volgende onderdeel over 'Bijbelvaste theologie'.

Om het karakter van het evangelicalisme te duiden worden vaak de vier sleutelbegrippen van D.W. Bebbington gebruikt: 'bekeringsgerichtheid, activisme, biblicisme en de centrale plaats van het kruis'.¹⁸ Deze vier elementen staan met elkaar in relatie. Bebbington heeft het over het kruis. Maar misschien is het juister om vooral het christocentrische aspect te benadrukken. De Bijbel is het boek dat eerst en vooral naar Christus verwijst als Woord van God. Belgische evangelische christenen zien zich eerst en vooral als volgelingen van Jezus Christus. Ze zullen daarnaast, en in tweede rang, hun identiteit gewoonlijk omschrijven als eenvoudigweg 'Bijbels' of 'Bijbelgetrouw'. Vaak kunnen ze ook wel uitleggen waar nu een paar belangrijke verschilpunten liggen met de leer van de Roomse-katholieke Kerk. De prominente plaats van de Bijbel wordt duidelijk in de geloofsbelijdenis van de *World Evangelical Alliance*, die opent met een verklaring over de Bijbel: 'Wij geloven in de Heilige Schriften zoals oorspronkelijk geschonken door God, goddelijk geïnspireerd, foutloos, volledig betrouwbaar en hoogste gezag in alle zaken van geloof en leven'.¹⁹ De diversiteit onder 'evangelicalen' mag dan heel groot zijn, dit hoge Schriftgezag is de centrale verbindende factor.²⁰ Evangelischen lijden dan ook wel eens onder het protestantse probleem dat de Bijbel niet zo eenduidig is en er vele kerkelijke interpretaties mogelijk zijn. Vandaar dat er allerlei varianten op en meningsverschillen over thema's als de vrouw in het ambt, geestesgaven, kerkstructuren, de doop en echtscheiding voorkomen.²¹

¹⁴ Men schat dat er rond de 400 evangelische kerken in België zijn met een totaal van ongeveer 140.000 leden (Bron persbericht ARPEE <http://www.arpee.be/index.php?page=communiquer>). Het gaat vaak om kleinere, maar intense groepen. Vanuit historisch perspectief is de recente oprichting van het Evangelisch Documentatiecentrum (EVADOC) in samenwerking met het KADOC (KU Leuven) opmerkelijk. Zie: <http://www.evadoc.be/nl>

¹⁵ De term 'synode' is nogal misleidend. Het is niet echt een synodale structuur, zoals bij de VPKB. Het gaat eerder om een platform voor vertegenwoordiging bij de Belgische overheden.

¹⁶ Denk ook aan het 'evangelische werkverband' binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

¹⁷ Ook hier is de ETF veruit de grootste, maar daarbij moet worden opgemerkt dat deze faculteit internationaal is en veel studenten uit Nederland heeft. Zie: www.etf.edu

¹⁸ Conversionism, activism, biblicism, crucicentrism. In: D.W. Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*. London, 1989. Voor een kritische discussie: M. Haykin, *The Emergence of Evangelicalism*. Nottingham, 2008

¹⁹ Eigen vertaling uit het Engels. De *World Evangelical Alliance* vertegenwoordigt een netwerk van evangelische christenen in 128 landen. Ze vormt een platform voor ongeveer 420 miljoen christenen. Zie:

<http://www.worldevangelicals.org/aboutwea/statementoffaith.htm>

²⁰ De theologen J. I. Packer en Th. Oden rapporteerden recentelijk een onderzoek naar de geloofsbelijdenissen van evangelische organisaties en theologische opleidingen wereldwijd. Het vaste vertrouwen in de Bijbel is één van de belangrijkste samenbindende factoren. J.I. Packer, *One Faith: the evangelical consensus*. Downers Grove, 2004, blz. 38-61

²¹ Een populair boek is W.J. Ouweneel, *Vijf olifanten in een porseleinkast* (2009). Deze zijn volgens Ouweneel het scheppingsverhaal, homoseksualiteit, de vrouw in het ambt, de Geestesgaven en de doop.

Het grote vertrouwen in de Bijbel als Woord van God wordt gecombineerd met een nadruk op de ecclesiologische idee van het priesterschap van alle gelovigen. Iedere gelovige heeft als opdracht om te toetsen of dat wat wordt verkondigd in overeenstemming is met de Schriften (Hand. 17, 11). De evangelicale Schriftvisie is namelijk het resultaat van een radicalisering, of simpelweg een consequente interpretatie, van twee beginselen uit de Reformatie: het priesterschap van alle gelovigen en de duidelijkheid (*perspicuitas*) van de Schrift.²² In dit opzicht kan het evangelicalisme worden gezien als het resultaat van een grote nadruk op individuele vrijheid en het vermogen van alle mensen om de Bijbel te verstaan. Het spreekt voor zich dat deze nogal individualistische en modernistische kijk duidelijke zwakheden kent.²³ In de praktijk betekent dit vaak dat een academische theologische opleiding geen voorwaarde is voor een preek- en onderwijsbediening in de kerk. Een goddelijke roeping tot het ambt en het manifesteren van de Geestesgaven worden vooral door de plaatselijke geloofsgemeenschap onderkend, zonder dat hiervoor een bredere formele kerkelijke erkenning nodig is.²⁴ Dit kan wel tot vreemde resultaten leiden. Maar over het algemeen zien we dat het meer en meer voor de hand ligt dat een voorganger een gedegen theologische opleiding geniet.²⁵

Bijbelvaste theologie

Het gebeurt wel eens dat men een karikatuur maakt van de evangelicale Bijbellezing als zijnde 'letterlijk'. Zoals alle karikaturen zit hier een grond van waarheid in, maar het is tezelfdertijd een grove onjuistheid en het vertroebelt de mogelijkheid van een goede dialoog.²⁶ Zeker wat de dogmatische bibliologie betreft liggen er heel nauwe verbanden met de Schriftvisie van de gereformeerde orthodoxie²⁷ en heeft de evangelische positie veel overeenkomsten met de Rooms-katholieke visie.²⁸ Het is dan ook onjuist om de evangelicale Schriftvisie als een geïsoleerd fenomeen te zien. Dogmatisch gezien heeft de evangelische bibliologie en de daaruit voortvloeiende hermeneutiek een gedegen onderbouwing. Anderzijds is het een spijtig gegeven dat in sommige plaatselijke evangelische groepen er een anti-intellectualistisch klimaat heerst. Hierdoor is er weinig ruimte voor theologisch kritische doordenking en primeren populisme en charismatisch leiderschap. Vanuit godsdienstwetenschappelijk oogpunt kunnen we dus heel wat kanttekeningen plaatsen.²⁹

²² D.J. Treier, Scripture and hermeneutics. In: *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*. Cambridge 2007, blz. 35

²³ Het is nog maar de vraag of de individualistische lezing van het priesterschap juist is. Voor een scherpe kritiek op de Amerikaanse variant: S. Hauerwas, *Unleashing the Scripture: Freeing the Bible from Captivity to America*. Nashville, TN: Abingdon Press, 1993

²⁴ P. Nullens, Het drievoudige ambt van Christus en geestelijk leiderschap in de vrije kerken. In: P. Boersema e.a. (red.), *Gezag in Beweging*. Meppel, 2008, blz. 37-58

²⁵ Dit is minder het geval bij de pinksterbeweging en ook nog een moeilijkheid bij de migrantenkerken. Een opleiding in Pentecostal Theology wordt aangeboden door Continental Theological Seminary in Sint-Pietersleeuw.

²⁶ Een gelijkaardige karikatuur gebeurt wanneer protestanten alle Rooms-katholieken beoordelen aan de hand van een selectieve lezing van de teksten van het Concilie van Trente.

²⁷ Bijvoorbeeld: de Evangelische Theologische Faculteit (Leuven) verwijst voor haar identiteit expliciet naar het gedeelte over de Bijbel in de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Dit in aanvulling op het *Apostolicum* en de belijdenis van de *World Evangelical Alliance*.

²⁸ Zie de gemeenschappelijke verklaring van evangelicalen en katholieken in: C. Colson, R.J. Neuhaus (eds.) *Your Word is Truth: a Project of Evangelicals and Catholics Together*. Grand Rapids, 2002, blz. 4-6

²⁹ Dit probleem is groter in België dan in omliggende landen waar het protestantisme sterker is (Scandinavische landen, Duitsland en Nederland). Waarschijnlijk heeft dit te maken met fundamentalistische tendensen die eigen zijn aan religieuze minderheidsgroepen. Voor een antropologische vergelijking tussen Vlaanderen en Nederland: P. Boersema, *Evangelische beweging in de samenleving*. PhD. Diss. KUL, 2004. De kloof tussen theologie en religieuze praktijk is niet uniek. Ook binnen de Rooms-katholieke Kerk is er een verschil tussen volksgeloof en theologie.

Leerstelling gezien aanvaardt de evangelische theologie de vier eigenschappen van de Schrift zoals uitgewerkt tijdens de Reformatie. De Bijbel is het hoogste gezag in geloof en leven (*auctoritas*), is duidelijk voor iedere gelovige (*perspicuitas*), is noodzakelijk om God te kennen (*necessitas*) en geeft voldoende informatie over wat we als christen moeten geloven en doen (*sufficientia*).³⁰ Het ultieme criterium voor het Schriftgezag is hoe de Bijbel zichzelf presenteert als Woord van God.³¹ Zich beroepende op Paulus' woorden aan Timotheüs worden de Schriften gezien als van God uitgeademd (*theopneustos*) en daarom volkomen betrouwbaar voor de juiste leer en met als doel het opvoeden tot een deugdzzaam leven (2 Tim. 3,16).³²

De dogmatische doordenking van het Schriftgezag en de theologische hermeneutiek³³ zijn vergaand ontwikkeld in de evangelische theologie. Wat de intellectuele dimensie van de evangelicale Schriftvisie betreft is waarschijnlijk de meest belangrijke inspiratiebron de 'Old Princeton School'. In de Verenigde Staten was men heel wat terughoudender tegenover de nieuwe kritische ontwikkelingen in Europa. Benjamin B. Warfield (1851-1920) maakte zich grote zorgen over de erosie van het Bijbelse gezag door de moderne historisch-kritische methode. Zijn werk *The Inspiration and Authority of the Bible* (1893)³⁴ zou een belangrijke stempel drukken op de evangelicale Schriftvisie. Voor Warfield was de Bijbel onfeilbaar, niet in zijn overlevering, zoals bij Turretini, maar wel in zijn oorspronkelijke autografen. Heel de Schrift is immers *theopneustos*, van God uitgeademd (2 Tim. 3, 16). De historische kritiek had het menselijke karakter van de Bijbel sterk naar voren gebracht. Het antwoord hierop was volgens Warfield niet een vasthouden aan een mechanische inspiratie waarbij het menselijke en historische volledig wordt verdrongen door het goddelijke (Bijbel als dictaat van God). Neen, de verschillende stijlvormen, karakters en historische situaties moeten worden verdisconteerd.³⁵ Inspiratie betekent dat de Heilige Geest de menselijke auteurs heeft behoed voor ernstige fouten. Deze organische inspiratieleer zocht een balans tussen het historisch-grammaticale van de tekst en haar goddelijke karakter.

Het Schriftgezag kwam binnen het protestantisme zwaar onder druk te staan door de Verlichting en de theologie na Immanuel Kant. Door middel van een radicaal doorvoeren van de historische-kritische methode werd de Bijbel als het ware 'entzaubert' ('onttoverd'). Dit uitte zich vooral in vergaande kritiek op de Bijbel en ongeloof in wonderen. Als reactie hierop ontstond tussen 1910 en 1915 de twaalfdelige boekenreeks *The Fundamentals. A Testimony to the Truth*, een apologetisch antwoord op het snel groeiende liberalisme, de vrijzinnigheid die alle geloofswaarheden in twijfel trekt. Dit project was het resultaat van een interkerkelijke samenwerking van geleerden uit verschillende protestantse achtergronden. Tegen de

³⁰ De vier eigenschappen hadden oorspronkelijk een polemisch karakter tegen 'Rome' en de anabaptisten. A. Zwiap, *Tussen tekst en lezer*. 2009, blz. 314-319; H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek I*. Kok, 1967, blz. 476-527

³¹ C. Pinnock, *The Scripture Principle: Reclaiming the Full Authority of the Bible*. Grand Rapids, 2006, blz. 55-106

³² Hoewel Paulus hier naar het Oude Testament verwijst, wordt dit doorgetrokken naar het Nieuwe Testament (2 Thess. 2, 15; 2 Pet. 3, 16). Cf. C. Pinnock, a.w., blz. 71-80; I.H. Marshall, *Biblical Inspiration*. Grand Rapids, 1983, blz. 19-30

³³ Het klassieke handboek over Bijbelse hermeneutiek, ook aan de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven, is G.R. Osborne, *The Hermeneutical Spiral. A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation* (2nd ed.). Downers Grove, InterVarsity Press, 2006. Verder worden ook gebruikt: A.C. Thiselton, *Hermeneutics. An Introduction*. Grand Rapids / Cambridge, Eedmans, 2009; K.J. Vanhoozer, *Is There a Meaning in this Text? The Bible, The Reader, and the Morality of Literary Knowledge*. Grand Rapids, Zondervan, 1998

³⁴ B.B. Warfield, *Inspiration and Authority of Bible*. Philipsburg, 1948

³⁵ Warfield was geen starre biblicist en worstelde met wetenschappelijke bevindingen. Zo stond hij bijvoorbeeld open voor de evolutieleer van Darwin en bijgevolg koos hij niet voor een letterlijke interpretatie van Genesis 1, 2. D. Alexander, *Creation or Evolution: do we have to choose?* Oxford, 2008, blz. 174

modernistische kritiek in worden de oude geloofspunten opnieuw bevestigd en beargumenteerd. De inspiratie en het gezag van de Bijbel, de maagdelijke geboorte, het plaatsvervangend sterven, de lichamelijke opstanding en de fysieke wederkomst van Jezus Christus zijn belangrijke theologische onderwerpen die in deze geschriften aan bod komen.

Algemeen mag men stellen dat de Bijbelexegese een bijzonder belangrijke plaats krijgt in de evangelische theologie en prediking. De eerste taak voor de prediker is om altijd precies te achterhalen wat de tekst oorspronkelijk betekende. Het vaste Bijbelgeloof leidt onvermijdelijk tot een ernstige exegetische opdracht voor de homileet.³⁶ Hierbij hoort kennis van de grondtalen, kennis van de historische en culturele context alsook inzicht in de recente ontwikkelingen in de Bijbelse theologie. In het licht van de vele semantische studies en analyses van genres is het dan ook wat vreemd indien men juist evangelischen ziet als diegenen die de Bijbel te letterlijk zouden nemen. Door de grote nadruk op Bijbelexegese is het dan ook niet verbazend dat veel evangelische Bijbelwetenschappers een prominente plaats hebben in de academische wereld.³⁷

Bijbelse spiritualiteit en prediking

Het is eenzijdig om alleen in de richting van de gereformeerde orthodoxie en de 'Old Princeton School' te kijken om de evangelicale Schriftvisie te verstaan. Stanley Grenz verwijst naar twee basislijnen in de historische ontwikkeling. Aan de ene kant is er de sterk spiritueel-praktische lijn die teruggaat tot het piëtisme en de puriteinen. Aan de andere kant is er de cognitief-doctrinale lijn die teruggaat op de 'Old Princeton School' en de gereformeerde orthodoxie.³⁸ De ene historische lijn benadrukt het Bijbelse leven en de andere de Bijbelse leer. Deze laatste is voor ons thema bijzonder belangrijk.

Johannes Calvijn benadrukte dat het gezag van de Bijbel geen rechtvaardiging nodig heeft. De Bijbel draagt het gezag in zichzelf (*autopistis*).³⁹ Veel evangelische christenen lezen dagelijks hun Bijbel en ervaren heel existentieel de wijsheid en de kracht die Gods Woord hen schenkt. De evangelische prediker Charles Spurgeon (1834-1892) vond het overbodig om het Schriftgezag te beargumenteren: 'Verdedig de Bijbel? Zou je een leeuw verdedigen? Maak hem los en laat hem gaan!'⁴⁰ De Bijbel is het zwaard van de Heilige Geest dat met kracht levens kan veranderen.

Belangrijk zijn de piëtistische wortels van de evangelische beweging. De piëtisten brachten een boodschap van persoonlijke geloofsvernieuwing en wedergeboorte. We zouden historisch het evangelicalisme kunnen laten beginnen met de publicatie van *Pia Desideria* (1675) door de Lutherse predikant Philipp Jakob Spener. Hierin wordt de vervallen toestand van de protestantse kerk aangeklaagd. Spener komt met een concreet plan tot verbetering. De eerste van de zes verbeteringen is 'een ruimer gebruik van het Woord van God onder ons'.⁴¹ De Bijbel is als een apotheek waar we alles vinden om onze geestelijke conditie te

³⁶ H. Stadelmann, *Schriftgemäß predigen* (1996)

³⁷ Vaak wordt er verwezen naar de baanbrekende rol van F.F. Bruce (+1990) en de *Tyndale Fellowship of Biblical Scholarship* in Cambridge. Verschillende commentaarreeksen zijn evangelisch (*Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, *New International Commentary on Old Testament and New Testament*, meeste delen uit de *Word Biblical Commentary*). De grote aanwezigheid van evangelicalen bij de *Society of Biblical Literature* getuigt hiervan.

³⁸ S. Grenz, *Renewing the Center. Evangelical Theology in a Post-theological Era*. Grand Rapids, 2000, blz. 92

³⁹ H. van den Belt, *The Authority of Scripture in Reformed Theology*. Truthand Trust, Leiden, 2008

⁴⁰ Eigen vertaling, geciteerd door C. Skinner, *Spurgeon & Son*. Grand Rapid, 1999, blz. 326

⁴¹ Samengevat zijn de andere vijf maatregelen: (2) het uitoefenen van het priesterschap van alle gelovigen; (3) niet alleen intellectuele groei, maar vooral groei in de broederlijke liefde; (4) ongelovigen en dwalenden overtuigen door een goed voorbeeld te zijn zodat we de harten winnen; (5) iedere predikant moet opgeleid worden in heiligheid en kennis; (6) het Woord preken met eenvoud en gezag. P.J. Spener, *Verlangen naar vroomheid*. Kampen, 2007, blz. 132

herstellen. Christenen moeten meer met hun Bijbel doen dan het passief ondergaan van de zondagse prediking. De Bijbel moet dagelijks in de huiskamer worden gelezen. Naast de zondagse eredienst zijn er de Bijbelstudiegroepen (*collegia pietatis*). Het priesterschap van alle gelovigen wordt hier concreet toegepast op het onderwijzen van elkaar. Predikanten nemen wel de leiding, maar als broeders, en de nadruk ligt op het gesprek over de tekst: 'Ze kunnen dan de Heilige Schrift voor zich nemen, daaruit hardop lezen en op een broederlijke wijze over elk vers daarvan met elkaar spreken om tot een juist begrip ervan te komen. En verder kunnen ze spreken over hetgeen in elk vers kan dienen ter stichting van ons allen'.⁴² Spener benadrukte de uitwerking van Gods Geest in de gelovige doorheen het Schriftwoord, de illuminatie (*Erleuchtung*).⁴³

Tot op heden zijn persoonlijke Bijbelstudie, Bijbelstudies in kleine groepen en Bijbelse prediking voor evangelischen een belangrijk onderdeel voor het spirituele leven. In de homiletiek legt men vaak de klemtoon op tekst-uitleggende prediking. Volgens Grant Osborne is het finale doel van de hermeneutische studie niet de systematische theologie, maar de uitleggende prediking.⁴⁴ In de beleving moeten we een belangrijk onderscheid maken tussen de meer (reformatorisch) klassieke variant van het evangelicalisme en de Pinksterbeweging. Meer nog dan bij het klassieke evangelicalisme ligt in de Pinksterbeweging de nadruk op geloofsopwekking. De pinkstervisie op de Bijbel kan worden samengevat met twee kernbegrippen: ontmoeting en participatie. De nadruk ligt op het narratieve en de identificatie met het verhaal. Oudtestamentische beloftes voor Israël worden vaak probleemloos toegepast op het eigen leven. Men identificeert zich dan heel sterk met de vroege gemeente uit het boek Handelingen.⁴⁵ Wie Gods geboden gehoorzaamt mag rekenen op zegen en genezing (Ex. 15, 26). Verder heeft er vaak een emotionele participatie plaats. De Bijbel is een boek vol vreugde en verdriet en als gelovigen beleven we deze gevoelens steeds opnieuw. Deze nadruk op de actuele toepassing en emotionele participatie is heel sterk aanwezig bij Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse migrantenkerken.

Bijbels en katholiek

De laatste decennia heeft het evangelicalisme zowel een verbreding als een verdieping gekend. Van een marginale groep in de academische marge zijn evangelicale theologen nu meer prominent aanwezig in het centrum van de christelijke theologie. In dit proces worden de nieuwere ontwikkelingen in de Bijbelwetenschap, hermeneutiek en filosofie geïncorporeerd. Ik wijs hier kort op twee elkaar overlappende trends die nuttig zijn voor ons onderwerp: ten eerste de epistemologische effecten van de postmoderniteit, ten tweede de verbreding naar de hele christelijke traditie. Meer dan in de voorgaande gedeelten noem ik belangrijke namen die allen als vernieuwende trendzetteren kunnen worden getypeerd.

De postmodernistische wending heeft een aardverschuiving veroorzaakt in de klassieke theologische hermeneutiek. Opvallend hierbij is dat men meestal de sporen van de 'Old Princeton School' en de rationalistische orthodoxie verlaat. Evangelicalisme is in vele opzichten postmodern geworden.⁴⁶ Sommige evangelicalen zullen zich nu ook 'postconservatief' noemen.⁴⁷ Volgens Stanley Grenz, een belangrijke woordvoerder van deze nieuwere ontwikkeling, moet het centrum worden vernieuwd.⁴⁸ Evangelische christenen

⁴² P.J. Spener, *a.w.*, blz. 135

⁴³ K.J. Stein, *Philipp Jakob Spener*. In: C. Lindberg (ed.), *The Pietist Theologians*. Malden, 2005, blz. 87-89; E. Hirsch, *Geschichte der neuern evangelischen Theologie im Zusammenhang mit den allgemeinen Bewegungen des europäischen Denkens*. Gütersloh, 1960, blz. 114

⁴⁴ "The actual purpose of Scripture is not explanation but exposition, not description but proclamation." G. R. Osborne, *a.w.*, blz. 29

⁴⁵ K. Warrington, *Pentecostal Theology: A Theology of Encounter*. Continuum, 2008

⁴⁶ J. Smith, *Who's afraid of postmodernism?* (2006)

⁴⁷ R. E. Olson, *How to be Evangelical without being Conservative?* (2008)

⁴⁸ S. Grenz, *Renewing the Center* (2000)

moeten hun aandacht verschuiven van een credo-gebaseerde identiteit naar een spiritualiteit-gebaseerde identiteit.⁴⁹ Anders dan voorheen wordt evangelische theologie nu 'postprepositioneel' of 'postfoundational'.⁵⁰ Door het spreken in de Bijbelse tekst vormt de Heilige Geest de kerk. De kerk bestaat uit een groep mensen met een specifiek vormgevend verhaal (*constitutive narrative*).⁵¹ Grenz verlaat de modernistische en fundamentalistische paden van een sterk individualistische Bijbellesing en ziet de plaatselijke geloofsgemeenschap als de primaire context voor Schriftlezing.

Meer dan vroeger ziet men zichzelf als een onderdeel van de universele kerk door de eeuwen heen. Dit brengt ons bij de vernieuwing doorheen het herontdekken van de traditie en het klassieke christendom. Roger Olson staat erop dat het evangelicalisme niet alleen wordt omschreven met de vier eerder genoemde klassieke kenmerken (bekeringsgerichtheid, activisme, biblicisme en de centrale plaats van het kruis), maar ook met het vijfde 'waardering voor de rijke traditie van het christelijke dogma'.⁵² Ook de evangelische dogmaticus Donald Bloesch spreekt onomwonden over het katholieke karakter van de evangelische theologie.⁵³ Kevin Vanhoozer stelt terecht dat geen enkele denominatie de exclusieve pretentie van katholiciteit mag hebben. Alleen vanuit een oecumenische dialoog kunnen we de Schrift beter verstaan.⁵⁴ Robert Webber ziet de toekomst van het evangelicalisme in een postmoderne tijd vooral in herbronning in het klassieke christendom en past dit vooral toe op het terrein van de liturgie en de spiritualiteit.⁵⁵ Deze nadruk op katholiciteit is natuurlijk niet helemaal nieuw. Zo werd al in het methodisme van John Wesley veel aandacht geschonken aan de eenheid van geloofservaring en de vroeg-kerkelijke traditie. In de Wesleyaanse traditie is er sprake van de 'quadrilaterale'.⁵⁶ Deze methodologische benadering kent een bescheiden heropleving.⁵⁷ John Wesley refereerde in zijn prediking vaak naar vier bronnen: Schrift, traditie, rede en ervaring. De eerste bron, de Bijbel, is zuiver maar deze kan alleen goed worden verstaan in het licht van de traditie, met gebruik van ons logisch denken en door integratie van onze niet-menselijke ervaringen. In een recent gepubliceerd werk over evangelicalisme in Nederland legt Arie Zwiep een verband tussen de herwaardering van traditie via de *quadrilaterale* en de hermeneutiek van Gadamer.⁵⁸ Tegenover de Cartesiaanse verwerping van de autoriteit van traditie en de existentiële ontkenning van geschiedenis door Bultmann pleit Gadamer voor een rehabilitatie van de traditie. Arie Zwiep ziet deze herwaardering van traditie als een oproep tot nederigheid en kritische zelfreflectie.

⁴⁹ K.J. Vanhoozer, *a.w.*, blz. 278-281

⁵⁰ Grenz's postmodern voorstel is 'postfoundationalist' en is beïnvloed door de cultuur-linguïstische methode van G.A. Lindbeck en H. Frei. Hier is ook kritiek op. M.J. Erikson, *Reclaiming the Center. Confronting Evangelical Accommodation in Postmodern Times*. Wheaton, 2004; A. MacGrath, *The Genesis of Doctrine*. Grand Rapids, 1997. Een interessante middenweg die zowel het waarheidsgehalte van de tekst als de hermeneutische rol van de geloofsgemeenschap incorporeert is de canon-linguïstische methode van K. Vanhoozer, *a.w.*, blz. 278-281.

⁵¹ S. Grenz, *a.w.*, blz. 323

⁵² R.E. Olson, *How to be Evangelical without being Conservative?*, blz. 107

⁵³ D. Bloesch, *A Theology of Word & Spirit: Authority & Method in Theology*. Grand Rapids, 2005

⁵⁴ *Ibid.*, blz. 27

⁵⁵ R. Webber, *Ancient-future faith. Rethinking Evangelicalism for a Postmodern World*. Grand Rapids, 1999

⁵⁶ Deze bredere benadering kan worden gezien als een model voor evangelicale theologie en ethiek. John Wesley heeft deze terminologie zelf nooit gebruikt. In deze betekenis werd het voor het eerst gebruikt door A.C. Outler, *The Wesleyan Quadrilateral in: John Wesley*. In: *Wesleyan Theological Journal* 20.1 (1985)

⁵⁷ D.A. Thorsen, *The Wesleyan Quadrilateral: Scripture, Tradition, Reason and Experience as a Model of Evangelical Theology*. Indianapolis, 1990; A. MacGrath, *Christelijke Theologie, een introductie*. Kampen, 2008, blz. 198-240; W.H. Bevins, *A Pentecostal Appropriation of the Wesleyan Quadrilateral*. In: *Journal of Pentecostal Theology* 14.2 (2006), blz. 229-246; P. Nullens, *De vier bronnen van evangelische theologie volgens John Wesley*. In: *Soteria* 18.1 (2001); P. Nullens, *Verlangingen naar het goede*. Zoetermeer, 2006, blz. 253-257; P. Nullens en R. Volgers, *Tussen twee werelden. Een inleiding tot de christelijke theologie*. Almere, 2010

⁵⁸ A. Zwiep, *The Wesleyan Quadrilateral Reconsidered*. In: *Evangelical Theology in Transition* (2012)

In het kielzog van de grotere nadruk op traditie is er ook grotere aandacht voor de theologische interpretatie van de tekst. Het klassieke evangelicalisme liet zich nogal eens opsluiten in de oude tekst en maakte vaak een onbeholpen toepassing naar vandaag zonder het bredere theologische kader.⁵⁹ Meer evangelische theologen zien het belang van de 'geloofsregel' (*regula fidei*) als hermeneutisch hulpmiddel.⁶⁰ Kevin J. Vanhoozer benadrukt dat de geloofstraditie essentieel is voor het verstaan van de eenheid van de Schrift. Traditie is eveneens het werk van Gods Geest en heeft daarom een dienend hermeneutisch gezag.⁶¹ Kortom, men kan de Bijbel niet zomaar als individu interpreteren, maar men doet dat samen met andere gelovigen door de eeuwen heen.⁶² De vroege kerk wordt de leesbril voor de Bijbel.⁶³ Natuurlijk leidt dit onvermijdelijk tot pregnante vragen als: welke traditie(s) worden geapprecieerd en wat zijn de ecclesiologische consequenties van deze nieuwe benadering? Ook de rol van kerkelijke traditie bij de canonvorming is een actueel en complex thema binnen de evangelicale theologie.⁶⁴

Conclusie

De Bijbel is het woord van God dat verwijst naar Christus die ons verlossing brengt. De kerk heeft als opdracht om deze boodschap van generatie op generatie door te geven. Evangelischen zullen deze apostolische taak niet verbinden aan het bisschopsambt, maar aan de Bijbel die voor alle gelovigen toegankelijk is. Ondanks haar grote diversiteit zullen leiders in de evangelische beweging altijd gevoelig zijn voor Bijbelse argumenten. Een oecumenische dialoog zonder dit basisprincipe wordt bijna onmogelijk. Maar daarnaast is er de grote nadruk op het persoonlijke geloof en het hart van de christen. We spreken dan ook van de oecumene van het hart. Het gaat om het Woord werkzaam in ons. Juist de recentere ontwikkelingen binnen het evangelicalisme stemmen me hoopvol. Door de nadruk op katholiciteit en persoonlijk geloof komt men volgens mij beter tot de kern van de kwestie. God heeft ons de Schrift gegeven om ons als kinderen van Hem te vormen en hiervoor hebben we elkaar nodig. John Wesley, een van de kerkvaders van het evangelicalisme, leerde een katholieke gezindheid.⁶⁵ Hoewel Wesley 'Romanism' afkeurde, leerde hij al zijn medewerkers een katholieke gezindheid (*catholic spirit*). Wat is nu die katholieke gezindheid? Het begrip komt uit één van de standaardpreken die als officiële leer van het methodisme werd erkend.⁶⁶ De eenheid is een zaak van goede wil, liefde, een oprecht hart en niet van opinie. Ik eindig met een citaat uit deze preek.

⁵⁹ C. Trimm, *Evangelicals, Theology, and Biblical Interpretation: Reflections on the Theological Interpretation of Scripture*. In: *Bulletin for Biblical Research* 20.3 (2010), blz. 311–330

⁶⁰ Een belangrijke woordvoerder van deze hernieuwde interesse is Thomas C. Oden. Hij spreekt van 'paleo-orthodoxie', een orthodoxie die is gebaseerd op de oecumenische consensus van de vroege Kerk. T.C. Oden, *The Rebirth of Orthodoxy: Signs of New Life in Christianity*. San Francisco, 2003

⁶¹ K.J. Vanhoozer, *a.w.*, blz. 203-210

⁶² Over de plaats van traditie in de dialoog tussen evangelicalen en katholieken: T. George, *An Evangelical Reflection on Scripture and Tradition*. In: C. Colson, R.J. Neuhaus (eds.), *Your word is truth*. Grand Rapids, 2002, blz. 9-58.

⁶³ Bijvoorbeeld: C.A. Hall, *Reading Scripture with the Church Fathers*. Downers Grove, 1998. Vanuit Vlaanderen: G. Vleugels en M. Verhoeff, *De Leer van de Twaalf. De boodschap van de apostelen en de traditionele geloofsbelijdenissen*. Heerenveen, 2006

⁶⁴ C. Bartholomew, *Canon and Biblical Interpretation*. Grand Rapids, 2006

⁶⁵ P. Nullens, Een katholieke gezindheid. De houding van John Wesley tegenover de Rooms en als model voor een evangelische dialoog. In: *Soteria* 25.3 (2008), blz. 22-31

⁶⁶ Het gaat om preek nummer 39 met als ondertitel 'Is thy heart right?'. Hierbij moet ik opmerken dat Wesley nooit een dogmatiek heeft geschreven. De leer van het methodisme werd overgedragen door middel van de *Standard Sermons*, 44 preken. In totaal zijn er 141 gepubliceerde preken. Dit zijn herwerkte preken die een theologische lijn uitzetten: 'the whole compass of divinity'. Typerend voor deze beweging is dat prediking en theologie bij elkaar horen, wat men 'practical divinity' noemt. In zijn inleiding schrijft Wesley dat hij tracht om filosofische speculaties te vermijden en vooral heldere

“Ik durf daarom de vrijheid niet te nemen om mijn vorm van aanbidding aan een ander op te leggen. Ik geloof dat die waarlijk oorspronkelijk en apostolisch is, maar mijn geloofsovertuiging is geen regel voor een ander. Daarom vraag ik niet aan hem met wie ik mij in liefde wil verenigen: Bent u van mijn kerk? Of van mijn gemeente? ... Laat al deze dingen terzijde staan; we zullen er, als het dan moet, bij een betere gelegenheid over praten; mijn enige vraag op dit moment is deze – ‘Is uw hart mij even oprecht toegedaan als mijn hart u?’. ‘Indien het zo is, geef mij dan uw hand.’ Ik bedoel niet: ‘Deel mijn mening’. Dat hoeft u niet, ik verwacht of verlang dat niet. Ook bedoel ik niet: ‘Ik zal uw mening delen’. Dat kan ik niet, het hangt niet af van mijn keuze; ik kan niet anders denken dan vanuit hetgeen ik zie of hoor, en dat zal ik doen. Houd u uw mening, ik de mijne, en dat zo standvastig als ooit. U hoeft niet eens te proberen mijn kant op te komen, of mij naar u toe te brengen. Ik verlang er niet naar over deze dingen te discussiëren, of er een woord over te spreken, of aan te horen. Laten alle meningen aan weerszijden blijven staan, geef mij slechts uw hand.”⁶⁷

waarheid tot gewone mensen wil brengen (*‘plain truth for plain people’*): “Ik heb in de volgende preken geschreven wat ik ontdekte wat de Bijbel leert over de weg naar de hemel”.

⁶⁷ Sermon 39 in J. Wesley, *The Works of John Wesley: Volume 2 Sermons II: Sermons 34-70*. Abingdon Press, 1985 (eigen vertaling).

Oecumenische kroniek 2012

door Thaddée Barnas osb

Afscheid van Kerkleiders

De 117de patriarch van Alexandrië van de Koptisch-orthodoxe Kerk, paus Shenouda III, is op 17 maart 2012 in de leeftijd van 88 jaar overleden. Hij was geboren in Assoud op 3 augustus 1923. Vanaf zijn adolescentie was hij geëngageerd in de beweging van de zondagsscholen. Hij werd priester gewijd en in 1954 werd hij monnik in het klooster Deir as-Surian. In 1961 werd hij bisschop gewijd onder de naam Amba Shenouda en belast met de vormingszaken in de Koptisch-orthodoxe Kerk. In 1971 werd hij verkozen tot hoofd van de Kerk. Hij schreef een honderdtal boeken over het christelijk geloof. Hij was uitzonderlijk getalenteerd op catechetisch vlak. Zo bracht hij iedere week duizenden jongeren samen voor een geestelijk onderricht in de gigantische Koptische kathedraal van Cairo. Tijdens de 41 jaar van zijn ministerie aan het hoofd van de Koptische Kerk bracht Shenouda een uitzonderlijke vernieuwing op bijbels en monastiek vlak tot stand. De situatie in de Koptische wereld is echter steeds hachelijker geworden en het aantal christenen in Egypte dat emigreert, blijft stijgen. In 1981 kreeg hij huisarrest van president Sadat omdat hij het regime had verweten te weinig te doen tegen extreme moslims. Sadat werd hetzelfde jaar vermoord, maar het bleef wachten tot 1985 tot zijn opvolger Mubarak hem toestemming gaf om de leiding van de Kerk opnieuw op te nemen. In de volgende jaren zocht paus Shenouda stabiliteit voor zijn Kerk en volgde hij een politiek van steun aan het regime Mubarak tot aan de Arabische lente en haar revolutie van 25 januari 2011. Het overlijden van paus Shenouda gebeurde op een moment van instabiliteit in Egypte op sociaal en politiek vlak. Op zondag 4 november 2012 werd bisschop Tawadros gekozen tot paus en patriarch van Alexandrië van de Koptisch-orthodoxe Kerk.

De patriarch van de Tewahedo-orthodoxe Kerk van Ethiopië, Abune Paulos, overleed in Addis Abeba op 16 augustus 2012 in de leeftijd van 76 jaar. Hij werd geboren in 1935 in de noordelijke regio van Tigris als zoon van een priester en was eerst monnik. Hij werd naar de Verenigde Staten gestuurd voor zijn studies, eerst aan het orthodoxe seminarie van St. Vladimir in New-York, vervolgens aan de Universiteit van Princeton. Na de marxistische revolutie in zijn land in 1974 werd hij terug geroepen naar Ethiopië door patriarch Tewofilos en bisschop gewijd, zonder de toestemming van het regime. De patriarch werd terechtgesteld, mgr. Paulos werd gearresteerd en gevangengezet. Na negen jaar hechtenis slaagden de Amerikaanse presbyterianen erin hem vrij te krijgen en kon hij terugkeren naar Princeton waar hij zijn thesis beëindigde. In 1994, na de val van het marxistische regime, werd Abune Merkurios afgezet omwille van collaboratie, en werd Abune Paulos als nieuwe patriarch geïnstalleerd. Abune Paulos heeft sterk de initiatieven bevorderd rond de interreligieuze dialoog. Hij sprak tijdens vele internationale fora, onder meer tijdens het Economisch Wereldforum en tijdens de Top van religieuze en geestelijke leiders georganiseerd door de Verenigde Naties. Hij was sinds 2006 een van de voorzitters van de Wereldraad van Kerken.

Op 16 maart 2012 kondigde de aartsbisschop van Canterbury, Rowan Williams, aan op 1 januari 2013 terug te treden. Hij wil verder de functie van 'meester' van het Magdalene College in Cambridge blijven waarnemen. Rowan Williams werd geboren in 1950 in Swansea (Wales). Zeer begaafd op intellectueel vlak studeerde hij in Cambridge en in Oxford. In 1992 werd hij tot bisschop van Monmouth (Wales) benoemd en in 2000 werd hij geïnstalleerd als aartsbisschop van de Kerk van Wales. Hij werd aangesteld als aartsbisschop van Canterbury in december 2002. Aartsbisschop Williams is bekend als

briljant theoloog. Hij wordt gezien als een anglo-katholiek, maar is vooral bekend om zijn verdediging van een aantal liberale kwesties, onder meer rond homoseksualiteit. Hij is ook een uitzonderlijk geestelijk leider en een grote kenner van de Russisch-orthodoxe mystiek.

De rol van de aartsbisschop van Canterbury is erg belangrijk, niet alleen voor de Kerk van Engeland, maar ook voor het geheel van de anglicaanse *communio*, zowel op moreel als institutioneel vlak. De vier 'communio instrumenten' hebben hierop rechtstreeks betrekking: de taak als aartsbisschop van Canterbury; de taak als voorzitter van de vergadering van primaten van de 38 kerkprovincies van de *communio*; de taak als voorzitter van de anglicaanse adviesraad en de taak de Lambethconferentie, de vergadering van alle anglicaanse bisschoppen in de wereld, samen te roepen. Sommigen beginnen zich de vraag te stellen of men redelijkerwijs mag verwachten dat één enkele persoon al deze verantwoordelijkheden op een efficiënte manier kan vervullen.

Het mandaat van Rowan Williams als aartsbisschop van Canterbury werd gekenmerkt door een aantal crisissen die de interne solidariteit binnen de anglicaanse *communio* hebben verzwakt en die in een aantal gevallen zelfs hebben geleid tot een breuk binnen een aantal anglicaanse provincies. Al enkele jaren hebben theologen goed werk verricht rond de aard van de kerkelijke *communio* (*koinonia*) en de grenzen van de inclusiviteit (*comprehensiveness*) die typisch zijn voor het anglicanisme. Naar aanleiding van de opvolging van Rowan Williams begint men zich concrete vragen te stellen over onder meer de haalbaarheid van een systeem dat aan één enkele bisschop de verantwoordelijkheid toekent, niet alleen als verantwoordelijke voor zijn eigen nationale Kerk, maar ook voor de samenhang van de anglicaanse *communio* in zijn geheel. Meer dan ooit heeft de *communio* nood aan loyale en geduldige oecumenische partners voor het heil van heel de christelijke Kerk.

Conferentie van Europese Kerken

Tijdens haar vergadering van 24-25 januari 2012 heeft het Centraal Comité van de Conferentie van Europese Kerken (*Konferenz Europäischer Kirchen*) dominee Guy Liagre, tot voor kort voorzitter van de Synodale Raad van de Verenigde Protestantse Kerk in België, gekozen tot nieuwe secretaris-generaal. Hij verliet Brussel en nam begin juni 2012 in Genève zijn taak op. De KEK groepeerde de grote protestantse, anglicaanse en orthodoxe Kerken van Europa. Ze werd opgericht in 1959 met de bescheiden bedoeling als ontmoetingsplaats tussen de Kerken van Oost-Europa en West-Europa dienst te doen. Sinds de verdwijning van de communistische regimes in Europa, twintig jaar geleden, fungeert de KEK vooral als spreekbuis van de Kerken bij Europese instellingen, vooral via haar Commissie Kerk en Samenleving en die van migranten in Europa, beide gevestigd in Brussel. Ze onderhoudt uitstekende oecumenische contacten met de Raad van Bisschoppenconferenties van Europa (Comece).

Dr. Guy Liagre is geboren in 1957. Na zijn studies theologie aan de Faculteit van Protestantse Theologie in Brussel was hij dominee van de Kerk van Menin (1984-1990) en van Brussel (1990-2005), vooraleer voorzitter te worden van de Verenigde Protestantse Kerk in België in 2005, een post waarop hij in 2009 werd herkozen. Op 12 mei koos de Synodale Algemene Vergadering van de Verenigde Protestantse Kerk in België dominee Steven Fuite, van de protestantse kerk aan de Nieuwe Graanmarkt in Brussel, tot nieuwe voorzitter van haar Synodale Raad. Hij zal in functie treden vanaf 1 januari 2013.

Conferenties

Van 17 tot 20 april 2012 vond in Assisi (Italië) een uitzonderlijke oecumenische bijeenkomst plaats onder de titel *Waar wij samen blijven: Wegen tot dialoog in de XXI^{ste} eeuw*. Deze oecumenische en interreligieuze bijeenkomst werd georganiseerd door het Internationaal Netwerk voor Ecclesiologische Studies, onder impuls van professor Gerard Mannion van de Universiteit van San Diego. Het gebeuren bracht ongeveer 250 theologen uit 55 landen

samen, niet enkel theologen met grote namen, maar ook heel wat jongere theologen. Allen waren op persoonlijke titel uitgenodigd. Geen enkel deelnemer was afgevaardigde namens een Kerk of kerkelijke instelling. De deelnemers werden uitgenodigd 'na te denken buiten de klassieke kaders' om op die manier bruggen te kunnen bouwen tussen kerkelijke structuren en oecumenische initiatieven aan de basis. Deze formule resulteerde niet alleen in bijzondere studiedagen, maar leidde ook tot talrijke contacten tussen oecumenisten van overal.

Wij vestigen nog de aandacht op een belangrijk oecumenisch colloquium dat van 18 tot 20 oktober 2012 plaatsvond in Parijs. De bijeenkomst werd georganiseerd door het Sint-Serge Instituut in Parijs samen met het Centrum voor Oecumenische Studies van de Katholieke Universiteit van Leuven, in partnerschap met het tijdschrift voor orthodoxe theologie *Contacts* en het *Collège des Bernardins*. Theologen uit verschillende confessionele tradities bogen zich over de uitdagingen voor de orthodoxie, en over de oecumenische implicaties van het komende 'heilige en grote panorthodoxe concilie'. We kijken met grote belangstelling uit naar de verslagen van dit colloquium.

Wereldraad van Kerken

De 60ste vergadering van het Centraal Comité van de Wereldraad van kerken (WRK) vond plaats van 28 augustus tot 5 september 2012. Op uitnodiging van Bartholomeus I, de oecumenische patriarch, vond de sessie plaats in de Orthodoxe Academie in Kreta. Ondanks de aanhoudende financiële moeilijkheden getuigde de bijeenkomst van een grote vitaliteit. Het was de laatste bijeenkomst van het Centraal Comité voor de 10de Algemene Vergadering, die zal plaatsvinden in oktober 2013 in Busan (Korea). Behalve van de documenten die aan de Algemene Vergadering zullen worden voorgelegd, namen de leden van het Centraal Comité ook kennis van een laatste redactie van een 'convergentie'-tekst over de ecclesiologie, waaraan de Commissie Geloof en Kerkorde sinds eind jaren '90 heeft gewerkt. Deze jongste redactie kreeg als titel: *De Kerk: op weg naar een gemeenschappelijke visie*. De Commissie Zending en Evangelisatie heeft werk gemaakt van een uitstekende reflectie met als titel *Samen naar het leven: zending en evangelisatie in een omgeving in evolutie*, een tekst van een buitengewoon theologisch gehalte en de eerste officiële verklaring van de positie van de WRK over zending en evangelisatie sinds 1982. In afwachting van de Algemene Vergadering in Busan zijn beide teksten spijtig genoeg nog niet beschikbaar voor het grote publiek.

In april 2012 publiceerde de methodistische - rooms katholieke dialoogcommissie in de Verenigde Staten een rapport met als titel *De hemel en de aarde zijn vervuld van uw heerlijkheid: verklaring over het verband tussen de eucharistie en de ecologische huishouding*.⁶⁸ Het gaat om een rapport van de 7de cyclus in de besprekingen tussen de twee Kerken. Dit mooie document, resultaat van vier jaar arbeid en veertig jaar dialoog in wederzijds respect, biedt belangrijke reflecties over de implicaties van het sacrament van de Tafel van de Heer voor de verantwoordelijkheid van christenen voor de schepping.

België

We vermelden nog twee Belgische oecumenische initiatieven.

- Het Bijbelhuis, gehuisvest in een vleugel van de abdijhoeve bij het klooster van Zevenkerken, in een pittoresk decor dat tot bezinning uitnodigt. De initiatieven zijn in het Nederlands en in het Frans te vinden op een website <http://www.bijbelhuiszevenkerken.be>.

- Het tijdschrift *Nouvelles oecuméniques* van het Oecumenisch Comité van Luik richt zich tot iedereen die interesse heeft voor de oecumenische beweging vandaag. Het verschijnt trimestrieel sinds 1991. Ieder jaar beslaat het 100 bladzijden. Een abonnement voor België bedraagt € 12, 00, over te maken op rekening IBAN BE40 1960 1864 4263, BIC

⁶⁸ Methodist-Catholic Issues Statement on Connection between Eucharist and Environmental Stewardship, <http://www.usccb.org/news/2012/12-070.cfm>

CREGBEBB. Voor alle inlichtingen dient men zich te richten tot E.H. F. Dabin, Rue Fernand Musin 12, 4340 Awans, 04/246 32 31, e-mail f.dabin@skynet.be. Dezelfde equipe heeft ook een website, in het Frans: <http://nouvelles-oecumeniques.be/site/news.php>.

Personalia

Père Dominique Collin o.p. Is master in filosofie en theologie en woont in het klooster van de dominicanen in Luik. Hij is verantwoordelijk voor de universiteitspastoraal van Luik en het project Logos, bedoeld voor de studenten. Hij is ook theologisch raadgever van de Conseil de la Jeunesse Catholique (Katholieke Jeugdraad). Recent schreef hij 'Mettre sa vie en paraboles'.

Dr Michael Bakker Professor aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam en directeur van het Amsterdam Centre for Eastern Orthodox Theology. Sinds 2008 is hij diaken van de Russisch-orthodoxe parochie Nikolaas van Myra te Amsterdam en voorzitter van de Orthodox Peace Fellowship. Dr. Michael Bakker promoveerde in 1996 op een proefschrift dat de volgende titel meekreeg: *Towards a Critical Edition of the Old Slavic New Testament: A Transparent and Heuristic Approach*.

Prof. P. Nullens Hoogleraar Systematische Theologie en rector van de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven (Heverlee). Naast zijn academische werkzaamheden is hij ook actief als Bijbelprediker in diverse evangelisch-protestantse kerken in Vlaanderen en Nederland.

Canon J. McDonald Dr Jack McDonald, anglicaans priester sinds 1993, werd in 2007 doctor in de theologie aan de universiteit in Strasbourg. Tot 2011 was hij decaan van het Gonville en Caius college van de universiteit van Cambridge, directeur van een middelbare school in Cambridge en pastor van de voornaamste tempel van de Gereformeerde Kerk in Metz, wat mogelijk was in het kader van een convenant tussen de anglicaanse kerk in Groot-Brittannië en de Gereformeerde Kerk in Frankrijk. In 2011 werd hij benoemd tot anglicaans pastor van de HH. Martha en Maria parochie in Leuven. Samen met zijn aanstelling in Leuven werd hij ook 'canon theologian of the Pro-Cathedral of the Holy Trinity' in Brussel en voorzitter van het Interkerkelijk comité van Brussel.

Thaddée Barnas osb, katholiek, is monnik van het klooster Chevetogne en redactiesecretaris van het tijdschrift Irénikon.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Zij biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Eric Roovers en Geert van Dartel.